TussenRuimte

MISSIONAIR • INTERCULTUREEL • VERBINDEND

GELOVEN IN DE MARGE

2018 | 4

De mooiste pelgrimroutes in Europa

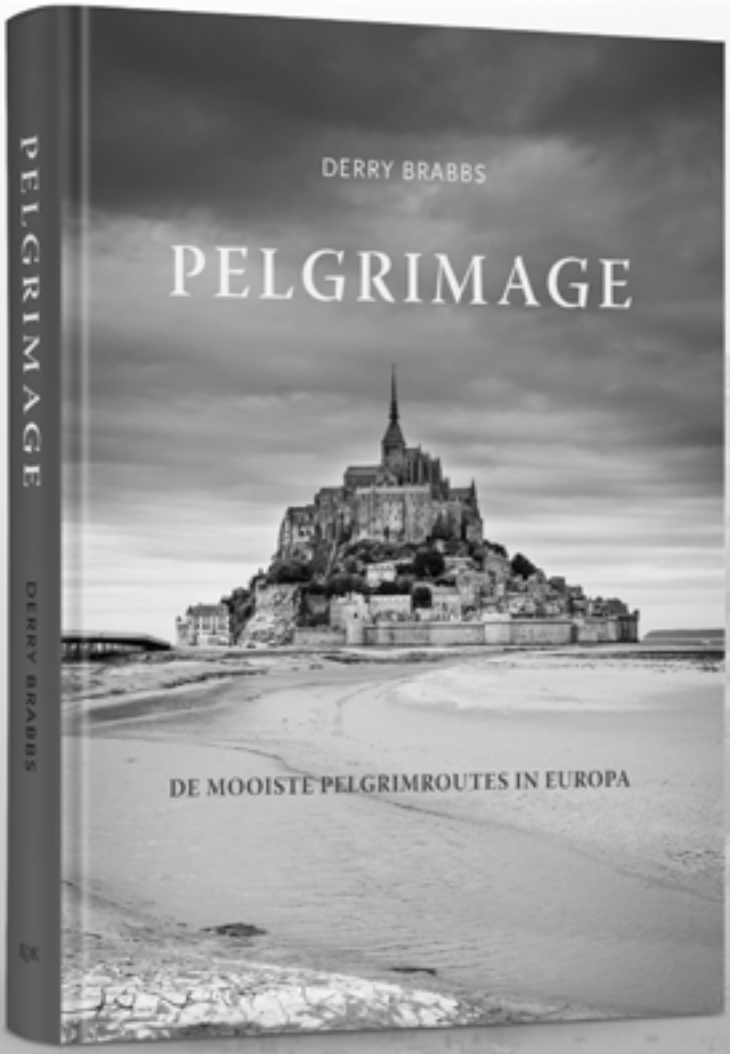

Derry Brabbs brengt niet alleen de belangrijkste en bekendste pelgrimroutes in beeld, maar ook bijzondere alternatieve routes, zoals de Via Francigena die door Zwitserland en Italië naar Rome leidt. De oude architectuur en de rustieke landschappen in *Pelgrimage* doen je dromen om zelf op pelgrimage te gaan.

€ 39,99 | hardcover | 256 blz. | 9789043529273

KOK

kok.nl

INHOUD

TR

3 Redactioneel

15 Gastcolumn

32 Was getekend

38 Column

50 Beeldmeditatie

52 Impressies

56 Kunst & cultuur
- *Film*
- *Muziek*
- *Boeken*

63 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Rineke van Ginkel
Luisteren naar de marge
Missionale zelfreflectie in Zuid-Afrikaanse context

ANTITHESE | Foka van de Beek
Een vanzelfsprekende inclusiviteit? 9

16 DEBAT | Jos Moons – Anmar Hayali
'Het draait niet om de paus' (blz. 16)
'Het Centrum dat Marge is geworden' (blz. 18)

PORTRET | Hans Kommers
Vrouwen en zending: 'inventief, met totale overgave en doortastend' 21

26 ANTITHESE | Tom Boesten
Avin Kunnekkadan van Societas Verbi Divini:
'Dialoog is het sleutelwoord'

MENSEN IN BEELD | Greetje van der Veer – William A. Bleiziffer 33
Protestant in Italië (blz. 33)
Grieks-katholiek in Roemenië (blz. 35)

39 INTERVIEW | Foka van de Beek
Elly Bouman in Roeselare:
'Leven uit wat Hij geeft en dat delen'

PERSPECTIEF | Johan Wesemann
'Er was bijna niets voor dove mensen' 44

TussenRuimte
missionair · intercultureel · verbindend

jaargang 11 | nummer 4 | december 2018
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een kwartaaltijdschrift voor missionaire en interculturele theologie dat verschillende christelijke stromingen verbindt en samengesteld wordt door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet verslag van missionaire initiatieven, in woord en daad, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met MissieNederland, Prisma, de Verenigde Protestantse Kerk in België en Uitgeverij Kok in Utrecht.

© 2018 Uitgeverij Kok en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagfoto: Mfuleni-township, nabij Kaapstad, Zuid-Afrika

Redactie
Foka van de Beek (hoofdredacteur), Annemieke van den Berg, Piet Both, Rob van Essen, Renate Japenga, Peter-Ben Smit, Chris Vonck, Wilma Wolswinkel

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG

Redactieadres
TussenRuimte
Nederlandse Zendingsraad
Hoofdstraat 51
3971 KB Driebergen
T (0343) 745 245
E tussenruimte@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl/tussenruimte

Foto's en illustraties
CEC/Albin Hillert (11, 13), Societas Verbi Divini (27, 28, 30), Light for the World (47), Anne du Chatinier (51), Iddo van der Giessen (57), Kors Peilman (63)

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Abonnementenadministratie
VBK | media, abonnementen
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
T 088 – 700 2780 (09.00-12.00)
E abonnementen@kok.nl

Abonnementen
Een jaarabonnement in Nederland kost € 44,50;
in het buitenland € 52,00. Studentenabonnement: € 29,00.
Losse nummers: € 11,50 (exclusief porto).
Proefabonnement van twee nummers: € 16,50.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal drie maanden voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

Geloven in de marge

In de kerk is plaats voor iedereen! Wie is het daar nu niet mee eens? Belijden we niet allemaal, dat de kerk een gemeenschap is waar allen welkom zijn, omdat Gods liefde voor alle mensen geldt? Dragen we dat ook niet uit in ons missionaire werk?

> *Er zijn geen Joden of Grieken meer, slaven of vrijen, mannen of vrouwen – u bent allen één in Christus Jezus. Galaten 3:28* (Nieuwe Bijbelvertaling)

Helaas zijn er ook binnen kerken groepen die buiten de boot (dreigen te) vallen. Daarnaast zijn er in de zendingsgeschiedenis vele voorbeelden te vinden dat het missionaire werk samenging met westerse dominantie. Wordt het beleid niet nog steeds vaak bepaald door het Westen?
Het besef dat dit anders zou moeten, is er gelukkig en daarom is er in het missionaire denken steeds meer aandacht voor 'mensen in de marge'. Want we geloven in inclusiviteit, waarbij iedereen deel uitmaakt van de kerk. Maar wat betekent het om te 'geloven in de marge'?

In deze *TussenRuimte* komen mensen aan het woord, die met dit thema bezig zijn. Als focus hebben we meerderheid-minderheid genomen, waarbij opvalt dat de minderheid wel vaak, maar lang niet altijd ook de groep in de marge is. Zo laat Hans Kommers zien, dat vrouwen in de meerderheid waren in de zending, maar dat verhalen over mannen de boeken over zendingsgeschiedenis domineren.
Rineke van Ginkel neemt ons mee naar Zuid-Afrika, waar de witte minderheid nog steeds zeer invloedrijk is. Maar we laten ook de worsteling zien van minderheidskerken in andere landen, het werk dat verzet moe(s)t worden om dove mensen een volwaardige plek te geven in kerk en maatschappij, en bij monde van de Indiase pater Avin Kunnekkadan hoe het is om in Nederland te werken en samen het beleid te bepalen.

Geloven in de marge blijkt niet vanzelfsprekend en er valt nog steeds te leren in kerk en zending. Hopelijk draagt deze *TussenRuimte* daaraan een steentje bij!

— Foka van de Beek, hoofdredacteur

Luisteren naar de marge

Missionale zelfreflectie in Zuid-Afrikaanse context

Het is een 'trend' in de zending om meer aandacht te schenken aan en te luisteren naar mensen 'in de marges'. Hoe ziet dat 'luisteren' er dan uit? Een (beperkte) blik in de Zuid-Afrikaanse context biedt een even interessante als complexe bijdrage aan het gesprek hierover.

We moeten niet alleen luisteren, gemarginaliseerde mensen moeten ook veel meer betrokken worden, een stem hebben die niet alleen gehoord wordt, maar ook invloed heeft. Dit is niet nieuw. Er is veel geschreven over 'missie van, met en in de marge', over 'contextuele theologie' en 'theologie van de marge'.[1] Wie nadenkt over missie kan hier niet omheen.

Marges in Zuid-Afrika

Wie als 'marge' wordt gezien is afhankelijk van de eigen positie. Tegelijk is er in Zuid-Afrika (en wereldwijd) toch ook een soort consensus over 'dé marge': armen, mensen die geen toegang hebben tot de basale levensbehoeften, mensen aan wie basisrechten worden ontzegd, mensen aan de 'onderkant' van de samenleving.
Echter, bij 'marge' moet men ook denken aan al diegenen die buiten de sociale normen vallen – normen van heterofilie, masculiniteit of blanke huidskleur. Een marge wordt immers altijd bepaald door uit te gaan van een bepaalde norm.
Minderheden en marge vallen daarbij niet vanzelfsprekend samen. Wie een willekeurige witte Afrikaner vraagt naar zijn of haar positie in de Zuid-Afrikaanse samenleving, heeft goede kans een antwoord te krijgen waarin angst en zelfmedelijden doorklinkt, grotendeels te relateren aan het (politieke) machtsverlies sinds het einde van de apartheidsjaren. Los van het feit dat witte Afrikaners een numerieke minderheid zijn (en altijd zijn geweest) behoren zij echter nog steeds tot de rijksten en meest bevoorrechten van de Zuid-Afrikaanse bevolking.
De echte marge ligt elders. Bij vrouwen in deze nog steeds patriarchale samenleving, bij kinderen, bij de LGBTIQ+-gemeenschap, bij de *townships*, bij armen, bij zwarte en *coloured* Zuid-Afrikanen. Recent werd in Khayelitsha, de grootste *township* bij Kaapstad, een lesbische Xhosa-vrouw vermoord door een van de mannelijke bewoners van de *township* ... Het behoeft geen verdere uitleg dat hoe meer van genoemde categorieën iemand kan afvinken, hoe gemarginaliseerder die persoon is.

Voortdurende strijd

Zuid-Afrika kent sinds 1996 een van de meest liberale grondwetten ter wereld, maar het koloniale en apartheidsverleden van de 'regenboognatie', de decennialange

diepe scheiding en ongelijkheid in het land, lijkt voor een rem te zorgen op de weg naar gelijkheid voor ieder. De hiermee gepaard gaande voortdurende strijd is ook in de kerken duidelijk zichtbaar.[2]
De vrijwel uitsluitend witte en nog altijd zeer rijke Dutch Reformed Church (DRC), de kerk die verantwoordelijk was voor de theologische rechtvaardiging van apartheid, heeft moeite zich te verhouden tot de marge – zowel die van armen, die voornamelijk bestaat uit zwarte en *coloured* Zuid-Afrikanen, als die van bijvoorbeeld LGBTIQ+.
Zo is een van de grootste kritieken op het meest recente missiedocument van de DRC (2013) dat het op afstand blijft en uitermate a-contextueel is. Het document noemt 'nabijheid bij gemarginaliseerden' (specifiek armen) wel als punt van aandacht, maar geeft daar geen contextuele en concrete invulling aan. Het is bovendien geschreven door slechts witte, mannelijke, vooraanstaande leden van de kerk, en dus niet vanúit nabijheid met gemarginaliseerden.[3]
De vrijwel uitsluitend zwarte en *coloured* Uniting Reformed Church (URC), een kerk die voortkomt uit diverse 'dochterkerken' van de DRC, ís voor een groot deel de marge. Deze kerk bestaat veelal uit mensen die in een sociaal-economisch benarde positie verkeren.
In de context van Kaapstad zijn dat met name de bewoners van wijken die geteisterd worden door bendegeweld, alcohol- en drugsmisbruik. Een vicieuze cirkel van armoede en geweld die is terug te leiden tot apartheid. Maar ook gemeenten op het platteland, mensen die afgelegen wonen, van het minste moeten leven en op zichzelf aangewezen zijn. De armoede van gemeenten houdt direct verband met grote uitdagingen voor de URC, zoals vacantzijn, gebrek aan financiële middelen en aan goed leiderschap.

Luisteren zonder doel

De URC bevindt zich dus veelal zelf in de marge en heeft moeite zich staande te houden te midden van de problematiek van *townships* en plattelandsgebieden. De focus op genoemde interne problemen lijkt af te leiden van zaken als 'missie bedrijven', al gaan er tegelijkertijd vele initiatieven uit van lokale gemeenten, zoals opvang, onderwijs en goede voeding voor kinderen. Kritiek is er echter op leiderschap van de kerk, waardoor de focus niet voldoende kan liggen op 'kerk zijn voor de context'.
De DRC realiseert zich dat de positie van witte Afrikaners nog steeds beter is dan die van vele anderen in het land. De kerk verklaart daarom nabij mensen in de échte marge te willen zijn, maar lijkt voorbij te gaan aan het onderkennen van de machtsverhoudingen die er nog steeds zijn vanwege het verschil in positie. De praktijk is dan ook vaak 'helpen', in plaats van luisteren. De focus ligt veelal op *outreaches* en kortetermijnprojecten die slechts kortstondige 'leermomenten' zijn, zelfs wanneer de nadruk wordt gelegd op 'relaties' en 'leren van elkaar'.[4]
Te midden van genoemde spanning binnen de kerken is een van de belangrijkste dingen die de Zuid-Afrikaanse context leert als het gaat om luisteren naar de marge het volgende: de zendeling, de uitgezonden

Straatbeeld in de stad Alice in Oost-Kaap

Verenigende Gereformeerde Kerk in Cala-township in de provincie Oost-Kaap

medewerker, de christelijke gemeenschap, ja: ieder christelijke individu, zal allereerst en bovenal moeten leren luisteren zonder doel én in de marge zelf.

Ik preekte enkele weken geleden in Langa, een *township* bij Kaapstad, over Marcus 9:30-37. In de voorbereiding realiseerde ik me: ík, de witte middenklasser, ben degene tot wie Jezus zich richt wanneer hij zegt: 'Wees de minste en een dienaar van ieder.' De mensen in Langa zijn degenen aan wiens kant Jezus staat, het kind dat Jezus in het midden roept. Hebben zij mij niet meer te vertellen dan ik hen? De voorbereiding kon ik dan ook niet zonder hen doen – ik ben in gesprek gegaan met gemeenteleden over hun uitdagingen en hun verstaan van deze tekst.

Als het gaat om gesprekken over de kerk en LGBTIQ+ kan dat gesprek niet plaatsvinden zónder homoseksuele betrokkenen. Als een kerk nabij armen wil zijn, zal zij zich moeten bewegen onder die armen om met en naar hen te luisteren. Zij zal in haar diaconale of missionale plan haar 'doelgroep'

Missionaal en missionair

Missionair (Afrikaans: *missionêr*) verwijst naar een koloniale manier van zending bedrijven, is in zekere zin geladen met macht, en gaat vooral over het mandaat van de kerk om mensen uit te zenden om discipelen te maken.

Missionaal verwijst expliciet naar het complete missionaire karakter van een kerk, en specifiek de plaatselijke gemeente, in haar eigen context. Het focust minder op 'de kerk die zendt', en meer op 'het getuigen van een gemeente' in alle vormen die je maar kunt bedenken (inclusief zending verder weg).

Het is wellicht net dat verschil in het Afrikaans, met daarbij de geschiedenis van zending in Zuid-Afrika in acht genomen, dat de discussie hier veroorzaakt.

Gesprekken over landhervorming in Oost-Kaap

Vrygrond-township bij Kaapstad, Zuid-Afrika

moeten mee laten denken en schrijven. Anders gezegd: wat gerechtigheid en gelijkheid is kan alleen door benadeelden, door gemarginaliseerden zélf, goed gezegd worden, vanuit hún gezichtspunt.[5] Wanneer we moeten toegeven dat 'wij' deel zijn van de gegoede middenklasse met toegang tot basisbehoeften én meer, kunnen wij wel aanwijzen wat onrecht volgens ons is, maar als het daarbij blijft zal onze positie en onze theologie nooit een geloofwaardige zijn.
In de bevrijdingstheologie wordt nadruk gelegd op *'God's preferential option for the poor'* – God is primair solidair met armen en gemarginaliseerden, en dientengevolge is dat ook de roeping van de kerk.[6] 'Luisteren naar de marge' kan alleen in de marge zelf plaatsvinden. Dat in zichzelf is missie: luisteren zonder doel, en de eigen persoon zien als degene die moet leren en getransformeerd moet worden.[7]

Tsui//Guab is een Khoi-Khoi-woord voor God, letterlijk: '[de god met] de gewonde knie'. Geen God van witte kolonisten, geen God die gevangen neemt en mensen vernietigt, maar een God die naast zijn kwetsbare kinderen staat. Dit is wat ik leerde door te luisteren naar de mensen om mij heen, mensen in de marge van de Zuid-Afrikaanse samenleving. Het heeft mij veranderd, en ook mijn beeld van God.

Kritische zelfreflectie

De Nederlandse kerk (generaliserend) heeft wellicht de meeste overeenkomsten met de DRC. In christelijke kringen is er vaak een neiging naar 'hulp bieden' aan anderen (zendingswerk in het buitenland, hulp bieden aan vluchtelingen in eigen land), waarbij voorbij wordt gegaan aan machtsverhoudingen die daarbij een rol spelen. Het koloniale tijdperk ligt achter ons, maar we moeten ons afvragen of er vandaag de dag niet net zo goed een systeem van machtsverhoudingen (globale economische netwerken, intellectuele structuren) in werking is dat we voor lief nemen, zonder het kritisch te bevragen.
Zelfs als de relatie tot de marge meer wederzijds is en de focus ligt op 'luisteren' en 'wederzijds leren', is het risico aanwezig dat

Moederkerk Dutch Reformed Church in Stellenbosch

we de ander niet in zijn of haar volle recht te zien. Onze betere positie geeft ons automatisch autoriteit boven de ander, wellicht zonder dat we ons daar bewust van zijn. Sterker nog: de Zuid-Afrikaanse context leert dat 'de ander' ook vaak automatisch in die rol zit, ervan uitgaand dat 'de Europeaan' het beter zal weten (welk beeld van God normatief is, hoe kerk-zijn werkt, etc.).

Met dit alles is niet gezegd dat onze intentie niet goed is. Vaak is dat het probleem niet. Maar ons 'luisteren naar de ander' kan nooit zonder kritische zelfreflectie: wie zijn wij? Welke machts- en positieverschillen spelen een rol? En waaróm willen we luisteren naar anderen? Alleen als we begrijpen wie we zelf zijn, waar we vandaan komen, ons bewust worden van verschillen in macht, dan alleen zijn we in een positie om naar anderen te luisteren en op een betekenisvolle manier autoriteit te delen.[8]

Wie de eigen positie onderkent kan dan wellicht, zijn of haar stem mét die van de marge verenigen. Dat kan alleen na geluisterd te hebben, na zélf veranderd te zijn door de stem van de marge.

Noten

[1] Met name sinds de opkomst van bevrijdingstheologie, tweede helft twintigste eeuw. Zie o.a. Bosch, D.J., *Transforming Mission. Paradigm Shifts in Theology of Mission,* New York: Orbis Books, 2011, 442-458.

[2] Ik beperk mij tot de zogenaamde Dutch Reformed Family of Churches, met name de Dutch Reformed Church (Nederduits Gereformeerde Kerk) en de Uniting Reformed Church (Verenigende Gereformeerde Kerk).

[3] Zie Botha, J. & Forster, D.A., 'Justice and the Missional Framework Document of the Dutch Reformed Church', in: *Verbum et Ecclesia*, 38(1), 2017.

[4] Vgl. Botha, J. & Forster, D.A., 2017.

[5] Sterk betoogd door Wolterstorff, N.P., *Journey towards Justice: Personal Encounters in the Global South*, Grand Rapids: Baker Academics, 2013.

[6] Vgl. Bosch, D.J., 2011, 445-448.

[7] In mijn ervaring geeft Contextueel Bijbellezen mooie kansen tot het 'delen van autoriteit' – het stelt de stemmen uit en de marge in de gelegenheid zich te laten horen en invloedrijk te zijn.

[8] Rieger, J., 'Theology and Mission Between Neocolonialism and Postcolonialism', in: *Mission Studies* 21(2), 2004, 201-226.

— Rineke van Ginkel is theologe en werkzaam namens Kerk in Actie bij het Beyers Naudé Centrum voor Publieke Theologie aan de Theologische Faculteit in Stellenbosch, Zuid-Afrika.

Een vanzelfsprekende inclusiviteit?

Waarom is het zo moeilijk om de 'gemarginaliseerden' een plek te geven in onze missieopvattingen en in ons zendingsbeleid? Hoe komt het dat echt inclusief denken zo lastig is?

Een paar maanden geleden was ik op een grote zesdaagse Europese kerkelijke conferentie. De dialoog tussen meerderheids- en minderheidskerken, contacten tussen Oost en West, aandacht voor minderheden waren enkele van de fundamentele principes van de ontmoeting tussen protestantse en orthodoxe kerken uit heel Europa. Uiteraard was geprobeerd een goede balans te vinden tussen het aantal mannen en vrouwen, ouderen en jongeren onder de deelnemers. En ook was men niet vergeten een of twee representanten van de Romagemeenschap en enkele migranten uit te nodigen.
Toch werden er al gauw allerlei punten die te maken hebben met macht en marges zichtbaar. Zo werkt de regel dat een grotere kerk meer mensen mag afvaardigen dan een kleinere kerk, niet erg mee om minderheidskerken een duidelijke stem te geven.
Het podium werd gedomineerd door de grote kerken: protestanten uit het Westen en orthodoxen uit het Oosten. Jongeren kregen slechts twee tot drie uur de tijd om wat te zeggen. In de slotverklaring moest op het laatste moment een alinea toegevoegd worden over rechten voor de Roma, die bleek in de eerste vergeten.
Sommige van de kleine protestantse kerken in Oost-Europa zijn al zo sceptisch over dit soort bijeenkomsten, dat ze met een minimale delegatie komen of zelfs niemand meer afvaardigen.

In kerk, oecumene en zending zegt men (steeds meer) ervan doordrongen te zijn dat er meer geluisterd moet worden naar mensen uit de 'marges': ze moeten volledig mee doen en mee denken. Jezus zelf zocht de zieken, zwakken en achtergestelden op. In navolging van Hem kan de kerk niets anders zijn dan een inclusieve gemeenschap waar alle mensen hun plek hebben.
Veel zendingsorganisaties hebben dit ook in hun beleid staan en in grote oecumenische organisaties, zoals de Wereldraad van Kerken, zijn er allerlei werkgroepen en netwerken bestaande uit mensen uit die zogenoemde 'marges'. Ondanks deze initiatieven en ideeën gaat het – zoals hierboven beschreven – toch vaak fout.

Soort zoekt soort

Dat kerken de neiging hebben homogene gemeenschappen te worden is niet zo vreemd. Is er eenmaal een 'dominante' groep, bijvoorbeeld witte middenklassers of Portugeessprekende Latino's, dan is het vanzelfsprekend dat deze gemeenten 'vergelijkbare' mensen aantrekken. Het gaat meestal niet om een bewust gebrek aan inclusiviteit, maar om een situatie die een bepaalde kant op gegroeid is.

Daarnaast is het natuurlijk ook wel makkelijk om met gelijkgezinden een gemeente te vormen. Daarin schuilt echter het gevaar: is er nog wel ruimte voor de ander? Is er nog wel oog voor om ook degene die niet bij de groep 'past' uit te nodigen? Steeds meer kerken zijn zich dit wel bewust, maar een omslag in denken lijkt moeizaam te zijn en tijd te kosten.

Ook bij zendingsorganisaties realiseert men zich steeds meer, dat het beleid niet alleen vanuit de kantoren in het Westen, maar in gezamenlijkheid met de partners elders gemaakt moet worden. Hoe deze inclusiviteit en wederkerigheid vorm gegeven moeten worden, is echter nogal eens de vraag.

Vaak zie je ook hier het mechanisme van 'soort zoekt soort' terugkeren. Ook al willen we de ander van elders wel betrekken, overleggen met collega's op kantoor gaat een stuk eenvoudiger. Niet alleen door de nabijheid, ook vanwege een vergelijkbare culturele en kerkelijke achtergrond, taal en opleidingsniveau.

Als er partners uit het buitenland betrokken worden in het maken van beleid, genieten over het algemeen degenen die Engels spreken, een goede opleiding gehad hebben en de westerse manier van denken kunnen begrijpen de voorkeur. Het is ook niet eenvoudig – of zelfs niet haalbaar – iedere 'gemarginaliseerde' die we willen bereiken in het werk te betrekken bij het beleid. Belangrijk is daarom, dat er ter plekke mensen zijn – lokale partners of zendingswerkers – die goed kunnen luisteren en de stem van deze mensen kunnen laten horen.

Macht is prettig

We moeten echter wel uitkijken met al te begripvol zijn voor de logica van homogeniteit, de benodigde tijd voor een omslag in denken en de onhaalbaarheid van het betrekken van elke 'gemarginaliseerde' bij het beleid. Als we eerlijk zijn, kan er ook een (onbewuste) machtsfactor meespelen. Wie betaalt – en dat zijn meestal de westerse organisaties – bepaalt.

De stem van deze mensen laten horen

Ook al willen we oprecht overleggen met de partners elders, zit er niet altijd ergens in ons achterhoofd, dat het toch óns geld is? Dat we dus ook het recht hebben om te bepalen, of in het gunstiger geval: mede te bepalen, wat ermee gebeurt? En hoe de ander daarvan rekenschap moet geven? (Waarbij elke ongeletterde en minder hoogopgeleide persoon sowieso geen hulp toegekend zal kunnen krijgen, omdat hij of zij bij voorbaat al vastloopt in de procedures ...)

Slotzegening in Novi Sad, Servië, tijdens de Assemblee van de Conference of European Churches, juni 2018

Daarnaast weten we het als Nederlanders vaak ook 'beter'. Regelmatig attenderen mijn Oost-Europese vrienden die vaak contact hebben met Nederlanders, me op de subtiele, onbewuste en onbedoelde arrogantie van Nederlandse medechristenen. Mij viel dat als Nederlander eerder nooit op, omdat het zo verweven is met onze cultuur.

Speelt iets vergelijkbaars ook niet in gemeenten? De ander is natuurlijk van harte welkom ... als hij zich maar aanpast aan onze gebruiken. We zien het ook tussen kerken onderling: tijdens bovengenoemde Europese conferentie kwamen de minderheidskerken nauwelijks aan bod.

Macht heeft vaak een negatieve klank in kerk en zending, we willen er dus graag verre van blijven. Maar moeten we niet toegeven dat het in deze gevallen gaat om een (soms subtiele) vorm van macht? En dat we dat diep in ons hart nog wel prettig – of in elk geval: noodzakelijk of vanzelfsprekend – vinden ook? Zouden we het anders niet veel makkelijker los kunnen laten?

De terminologie

Het woord 'gemarginaliseerde(n)' heb ik steeds tussen aanhalingstekens geplaatst. Dat heeft verschillende redenen. De eerste is, dat ik grote moeite heb met de term. Door over 'gemarginaliseerden' of 'mensen uit de marges' te spreken, label je hen als aparte categorie. En dan ook nog eens een

categorie die iets zieligs oproept. Zijn het niet gewoon mensen met hun dromen, hoop, liefde, verdriet en zorgen, net als wij? Hun omstandigheden zijn anders en dat roept mogelijk andere vragen op, maar in wezen zijn zijzelf níet anders.
Een andere reden is dat de term 'marges' suggereert dat er ook een centrum is. Als wij anderen 'gemarginaliseerden' noemen, betekent dat dan dat wij het 'centrum' zijn? Is dat niet de arrogantie ten top? Wie bepaalt eigenlijk wie de 'gemarginaliseerden' en wat de 'marges' zijn? Misschien zijn we dat zelf wel ...?!

Geïdealiseerd?

In het document *Samen voor het leven* van de Wereldraad van Kerken (2012) gaat het ook om mensen in het 'centrum' en in de 'marges'. Er worden kritische noten gekraakt:

> 'Zending schaarde zich vaak aan de kant van het bevoorrechte centrum en slaagde er niet in om economische, sociale, culturele en politieke systemen die mensen marginaliseerden aan de kaak te stellen. Zending vanuit het centrum wordt gemotiveerd door een houding van paternalisme en door gevoelens van superioriteit.' (citaat uit punt 41)

Een oplossing wordt ook geboden:

> 'We verklaren dat juist mensen aan de zelfkant delen in de zending en dat zij een profetische rol hebben die benadrukt dat de volheid van het leven voor iedereen is bedoeld. Mensen in de marge van de samenleving zijn de belangrijkste partners in de zending van God. Gemarginaliseerde, onderdrukte en lijdende mensen hebben een bijzondere gave om te onderkennen welk nieuws goed voor hen is voor hun bedreigde leven. Als we ons willen verbinden aan Gods levengevende zending zullen we moeten luisteren naar de stemmen uit de marge om te horen wat het leven bevordert en wat het leven vernietigt. We moeten ons in de zending richten naar de handelwijze van gemarginaliseerde mensen. Gerechtigheid, solidariteit en inclusief denken zijn de sleutelwoorden voor zending uit de marge.' (punt 107)

Over de analyse in punt 41 valt veel te zeggen. Ik laat het echter bij de opmerking, dat dit ten dele waar is, maar dat er ook vele voorbeelden door de eeuwen heen zijn te noemen waar juist zendelingen, afkomstig uit het 'centrum', misstanden aan de kaak stelden.

Hebben gemarginaliseerden een streepje voor?

Het gaat me nu vooral om punt 107, waarin 'centrum' en 'marge' in zekere zin omgedraaid worden. Juist de 'gemarginaliseerden' worden gezien als degenen die een bijzondere gave hebben om macht te doorzien, zij kunnen een profetisch geluid laten horen en zij zijn Gods belangrijkste partners in de zending. Niet wij in het 'centrum' moeten bepalen, maar die anderen,

Jongeren tijdens de Assemblee van de Conference of European Churches in het Servische Novi Sad, juni 2018

die door hun lijden en achterstelling veel beter weten waarom het gaat, als we spreken over de volheid van leven die God ons geeft.
Hoeveel waars er ook in dit gedeelte zit, voor mijn idee worden de 'gemarginaliseerden' hier wel erg geïdealiseerd. Dat zij uit eigen ervaring weten welk 'nieuws goed is voor hun bedreigde leven' lijkt eerder een open deur dan een bijzondere gave. Dat zij een profetische rol kunnen hebben, wil ik zeker erkennen: als slachtoffers van macht, zien zij vaak beter in dan wij waar het probleem van het (soms zo subtiele) machtsmisbruik precies in zit.
Dat er naar hen geluisterd moet worden in kerk en zending is evident en noodzakelijk, daar doe ik niets aan af. Meer nog: zij moeten net zo volledig mee kunnen doen als ieder ander. En dáár ligt voor mij juist de clou: 'als ieder ander'.
In de geschiedenis van de zending is het vaak misgegaan en is er inderdaad vaak te veel vanuit het '(machts)centrum' gedacht. Dat daar een einde aan komt, is nodig, maar we moeten oppassen om dan door te slaan naar de andere kant. 'Gemarginaliseerde' mensen zijn, zoals ik al eerder schreef, mensen net als wij. Niet elke 'gemarginaliseerde' spreekt profetisch of

heeft een bijzondere gave, ook tussen hen zijn er mensen die egoïstisch zijn of verlangen naar macht of eigen gelijk.

Centrum en marges in de Bijbel

Met alleen een ideaalbeeld van de 'gemarginaliseerde' en een omdraaiing van 'centrum' en 'marge' komen we dus niet verder. Waarmee dan wel?
In de verklaring van de Wereldraad van Kerken en in veel andere documenten wordt er terecht op gewezen, dat er in de Bijbel veel teksten te vinden zijn waaruit blijkt dat God speciaal oog heeft voor (het recht van) de arme, wees en weduwe. In de Evangeliën zien we dat Jezus zich ontfermt over zieken, zondaars en uitgestotenen. De hele Bijbel staat er vol mee: kritiek op de machthebbers en Gods zorg voor de 'gemarginaliseerden', zoals ook Maria zingt: 'Hij heeft machtigen van de troon gestoten en nederigen heeft Hij verhoogd' (Lukas 1:52).

Wij zijn het centrum van Gods liefde geworden

Gaat het dan toch om de omdraaiing van 'centrum' en 'marge'? Hebben bij God, in tegenstelling in de wereld, de 'gemarginaliseerden' dan toch een streepje voor en moeten wij daarin navolgen?
Als we de Bijbel zo lezen, verwordt deze tot een sociaal-politiek programma. Toch gaat het daarin wel degelijk om de omdraaiing van 'centrum' en 'marge' en de speciale positie van de 'gemarginaliseerden'. Alleen: God zélf is het 'centrum' en wíj zijn de 'gemarginaliseerden'. Vanuit het centrum kwam Christus naar de gemarginaliseerden, werd er deel van, gaf zijn leven er zelfs voor. Alles werd hierdoor omgekeerd: wij als mensen uit de marges werden het centrum van Gods liefde.
Dat geldt voor alle mensen, in aanzien of niet, machthebber of gemarginaliseerde. Dat zien we bij Jezus: Hij was er voor de farizeeër, de tollenaar, de hoer, de Romeinse hoofdman, de Syro-Fenicische vrouw, de melaatse. Oftewel: Hij was er voor de conservatieve kerkleider, de corrupte zakenman en zijn maîtresse, de vijandelijke legerofficier, de migrant, de uitgestotene. Niet wat wij zien als centrum of marge is belangrijk, vanuit bijbels oogpunt is er maar één centrum: Christus. Als mensen Hem in het centrum zetten, dan is de eigen positie niet meer het belangrijkst. Dat leidt dan ook tot een vanzelfsprekende inclusiviteit: iedereen is deel van dat 'centrum' en daarin gelijk. Streven naar quota vrouwen, jongeren, Roma en migranten, zoals op die Europese conferentie, zou onzin moeten zijn. Net als het feit dat grote kerken meer stem hebben dan de kleine.
Als Christus het middelpunt is, zou het vanzelfsprekend moeten zijn dat iedereen meegenomen en gehoord wordt: allen zijn we leden van het Lichaam van Christus en we kunnen niet zonder elkaar.

— Foka van de Beek is theoloog en stafmedewerker van de Nederlandse Zendingsraad, tevens hoofdredacteur van *TussenRuimte*.

Het gelijk van minister Blok?!

Minister Blok heeft gekke dingen gezegd over de multiculturele samenleving. Dat Suriname 'a failed state' is bijvoorbeeld. En dat bewoners van cultureel diverse buurten 'enorme overlast' ervaren. Maar had hij niet ook een goed punt in zijn beschrijving van het hedendaagse Nederland? Wij wonen in een wijk waar driekwart van de mensen een migratieachtergrond heeft. Waar de buurvrouw van 86, die er al veertig jaar huist, aan ons vraagt of we naar 'die zwarte daar' gaan. En dan bedoelt ze, inderdaad, ónze Kaapverdiaanse kapster om de hoek. Het is een wijk waar zoveel Turken wonen dat je veelal geen gesprek kunt volgen, omdat men de moedertaal gebruikt. En komen we eens Nederlands ogende buurtbewoners tegen, dan blijken het Polen en andere Oost-Europeanen van wie velen voortdurend verhuizen.

Wij genieten van deze diversiteit. Maar een hechte samenleving bouwen in zo'n verdeelde buurt lijkt bijna kansloos. De minister ziet het niet gebeuren. Maar let wel: er is hoop! Want temidden van deze elkaar-tolererende-maar-met-een-grote-boog-om-elkaar-heenlopende-buurtbewoners ontstaat een warme, interculturele gemeenschap. Er ontstaat een buurtkerk waar echte ontmoetingen plaatsvinden tussen medelanders en Nederlanders, rijken en armen, hoog- en anders-opgeleiden en mensen met en zonder strafblad. Ze zingen, bidden, eten, lachen en huilen met elkaar: Nederlanders, Kaapverdianen, Polen en Turken!

Zowel in onze veelkleurige omgeving als op tientallen andere plaatsen in Nederland bevinden zich kleurrijke, interculturele geloofsgemeenschappen. Het kan! Maar hoe? Niet vanwege een door de overheid opgelegd programma, maar via een innerlijke openheid voor de Ander, die ruimte schept voor diversiteit. Wie God in Jezus door de Geest leert kennen, krijgt oog en hart voor zijn enorm gevarieerde schepping die, in al haar diversiteit, Zijn beeld weerspiegelt. De Vader wordt gereflecteerd in veelkleurigheid; de Zoon gaf er zijn leven voor dat scheidingsmuren zouden worden weggebroken; de Geest doorbreekt etnische en culturele grenzen.

Volgelingen van Jezus hebben dus een sterke bijbels-theologische motivatie om diversiteit te omarmen. Laat dat nog vaker dan nu al gebeurt resulteren in de daadwerkelijke vorming van interculturele geloofsgemeenschappen! Verras de minister. Bouw aan een betere samenleving. En vooral: eer God die niet uit is op eenvormige kerken, maar op een kleurrijk Koninkrijk, waar volken, stammen en natiën harmonieus samenleven. Het kan echt!

— Hans Euser is, samen met zijn vrouw Carolien, netwerkleider van Intercultural Church Plants (ICP), een organisatie die interculturele gemeenschapsvorming in Nederland stimuleert en steunt.

Het centrum en de marges

Als we in de zending spreken over marges, moet er ook ergens een centrum zijn. Specifieker, omdat we het over zending hebben: wat is eigenlijk het centrum van de kerk wereldwijd? Is het Rome, de liturgie, het Woord? – om enkele rooms-katholieke, orthodoxe en protestantse stereotypen te noemen. Of (het nieuwe) Jeruzalem?

Twee mensen, afkomstig uit verschillende landen en kerkelijke tradities, geven een persoonlijke reactie op de vraag: 'Wat is voor jou het centrum van de kerk wereldwijd?' Als een tweeluik worden beide antwoorden hier gepresenteerd, elk met zijn eigen perspectief, om zo een aanzet te geven tot verdere doordenking van de vraag naar het 'centrum van de kerk'. — *Foka van de Beek*

'Het draait niet om de paus'

Ooit hoorde ik een NOS-journaallezer rooms-katholieken karakteriseren als 'volgelingen van de paus'. Een onjuiste beeldvorming, waar we zelf echter regelmatig aanleiding toe geven. Gelovigen zowel als kerkelijke leiders.

De ultramontaanse reflex bestaat nog steeds. Op aandoenlijke wijze als we aan het televisietoestel gekluisterd – of tegenwoordig swipend op onze smartphone – een conclaaf volgen. Als de kardinalen er uit zijn, toont de nieuw-verkozen paus zich aan de verzamelde mensenmassa op het Sint Pietersplein: 'habemus papam'. Rooms-katholieke folkore ten top.

Waar wereldwijd het centrum van de kerk is? Dat is toch wel duidelijk?

Opengebroken

Het Tweede Vaticaans Concilie brak de zaak open. Immers, het herwaardeerde de bisschop als Geest-drager (in plaats van afgezant van Rome) en sprak daarom logischerwijze over de 'lokale kerk(en)', dat wil zeggen, de bisdommen (zie

bijv. *Lumen gentium*, nrs. 13, 16, 23). De paus hield een doorslaggevende stem, maar niet zonder collegialiteit.
In de tijd na het concilie werd de tendens opnieuw centralistisch. Zo trok een tiental jaren geleden het Vaticaan de goedkeuring van een nieuwe Engelse vertaling van de liturgische boeken naar zich toe; de uitdrukkelijke stem van lokale bisschoppenconferenties schoof het daarbij op weinig inspirerende wijze terzijde.

Het wordt katholieker

Met paus Franciscus wordt het gelukkig weer onduidelijker waar het centrum ligt. Of beter, het wordt katholieker. Algemener. Dat begon al op dag één van zijn pontificaat. Tot de verzamelde mensenmassa op het Sint Pietersplein zei hij na zijn verkiezing: 'Broeders en zusters, u weet dat het de taak van het conclaaf is om Rome een bisschop te schenken. Het lijkt erop dat mijn broeders kardinalen zo ongeveer tot het uiteinde van de aarde gegaan zijn om die bisschop te vinden.' Hoezo is Rome het centrum?
Het is niet gebleven bij die ene uitspraak. De paus wil dat de kerk zich niet in Rome opsluit. Hij citeert in pauselijke documenten bijvoorbeeld graag lokale bisschopsconferenties. Niet alleen Europese, maar ook Zuid-Amerikaanse of Aziatische. Daar komen twee dingen samen: én de theologische waardering van de lokale kerk én de feitelijke werkelijkheid van de Rooms-Katholieke Kerk, die zich niet alleen in Europa bevindt, laat staan in het Vaticaan.
Het doet me denken aan een boek dat ik pas recenseerde, uit de serie 'Theology from the Majority World'. Een belangwekkende serie. Niet om de kwaliteit (die me tegenviel), maar om de agenda, die veel eerbied verdient. Buiten Europa en Noord-Amerika leven andere theologische vragen, die meer en welwillender aandacht verdienen: armoede, bevrijdingstheologie, relatie met een hindoeïstische cultuur, enzovoorts.
(Overigens observeer ik een paradox: veel katholieken hechten veel aan de paus, terwijl hij zélf juist niet centraal wil staan. Ongetwijfeld vanwege onze psychologische behoefte aan grote leiders. En vanwege zijn ontegensprekelijke, Johannes Paulus II-achtige charisma.)

'Veronduidelijkingen'

Belangrijke 'veronduidelijkingen' zijn verder een theologische en pastorale decentrering. Noemde Vaticanum II aanvankelijk de kerk het licht der volken, dat werd verbeterd tot Christus (zie *Lumen gentium*, nr. 1). Bovendien verklaarde de kerk zich solidair met de hoop, vragen en pijn van de wereld (zie *Gaudium et spes*, nr. 1).

Dus is zelfvoldaan clericalisme waarin het draait om de kerkelijke functionarissen uit den boze, zo laat de paus herhaaldelijk horen. Het gaat om God, en het gaat om de kwetsbaren.
Wat dat laatste betreft is het betekenisvol dat op 14 oktober 2018 – eindelijk – de Venezolaanse aartsbisschop Oscar Romero heilig verklaard wordt. Hij werd vermoord om zijn pastorale bekering naar de mensen, naar de armen en kwetsbaren.

Wat het centrum van de kerk is? Het is een goed teken als dat niet al te duidelijk is.

— Jos Moons SJ doceert theologie aan de KU Leuven en doet theologisch onderzoek aan de Tilburg School of Theology. Daarnaast werkt hij als studentenpastor in de Leuvense Universitaire Parochie en is hij supervisor voor geestelijke begeleiders in opleiding.

'Het Centrum dat Marge is geworden'

Wat bedoelen we met de marge, en hiermee samenhangend: wat is dan het centrum van de missionaire beweging? Waar ligt het zwaartepunt van de kerk als Gods instrument om de Missio Dei te vervullen en de komst van Zijn koninkrijk te verkondigen?

Migratie en proclamatie

Toen ik de vraag van de redactie las, moest ik denken aan een treffende uitspraak van een van onze trainers tijdens de SKIN-toerustingscursus voor leiders van migrantenkerken en internationale kerken. 'De Kerk kent geen geografisch centrum', luidde de concluderende opmerking.
In vogelvlucht behandelden we de geschiedenis van de wereldwijde Kerk van onze Heer en Heiland Jezus Christus. Prachtig om de beweging te mogen

volgen van de apostelen en discipelen van Christus en de eerste kerkvaders vanuit het Midden-Oosten en de strategische taakverdeling om het Woord van God, Christus zelf en Zijn goddelijke openbaring in de Heilige Schrift, te verkondigen tot in alle uithoeken van de wereld. Migratie – al of niet gedwongen door christenvervolging – en proclamatie van Christus en 'die gekruisigd' (1 Korintiërs 2:2), gaan van begin af aan hand in hand.
Wie voor de training moeite had met de term migrantenkerk, die bij sommigen een stigmatiserende indruk kan wekken of een negatieve connotatie kan oproepen, leek hierna dit stempel met trots te willen dragen. Als volgelingen van Christus zijn we allen Zijn missionaire migrantenkerk. Wij zijn – horen althans – allen onderweg om discipelen te maken van alle naties (Mattheüs 28:18-20).

Blijvende kracht

In maart van dit jaar had ik het voorrecht om deel uit te maken van de Nederlandse delegatie die deelnam aan de Wereldzendingsconferentie van de Wereldraad van Kerken in Arusha, Tanzania. Het feit dat 'transformerend discipelschap' als centraal thema werd gekozen, spreekt boekdelen.
Dat het navolgen van Christus van binnenuit een diepgaande transformatie kan teweegbrengen, daarvan kan ik zelf getuigen. Hoewel ik van kinds af aan christen ben – mijn familie maakt waarschijnlijk al vele eeuwen deel uit van de Syrisch-Orthodoxe Kerk – en tal van bijbelstudies heb gedaan in de loop van de jaren, was en is de invloed van de discipelschapstraining die ik een aantal jaar geleden heb gevolgd, op de kwaliteit van mijn leven, werk en bediening in het Koninkrijk van God ongeëvenaard.
De wonderlijke conferentie in Arusha was voor mij een heerlijke bevestiging en getuigenis door medechristenen uit allerlei landen, volken, stammen en talen (Openbaring 7:9) van de kracht van christelijk discipelschap.

Profetische stemmen

Tijdens de conferentie in Arusha kwam de zogenaamde marge zelf aan het woord. Adi Mariana Waqa uit Fiji: 'Daarom is vandaag een oproep voor een revolutionaire hervorming van de christelijke zending, die in het tijdperk van informatie, technologie en globalisering, waar buitensporig consumentisme en hedonisme zich voedt in de structuren die onrechtvaardigheden van hebzucht, geweld en onderdrukking handhaven. Wij de kerk, de kerk van Christus waartoe we behoren, kunnen het ons niet langer veroorloven de profetische stemmen uit de marges te negeren.'
Erkenning van de rol van de gemarginaliseerden in het vervullen van Gods missie kwam ook vanuit de leiding van CWME, de zendingsafdeling van de

Wereldraad: 'En dit is precies wat zending als transformerend discipelschap is: de onrechtvaardige wereld op zijn kop zetten, marges die de vertegenwoordiging van zending overnemen', aldus CWME-moderator metropolitan/bisschop Geevarghese Coorilos.

Een kritische noot

Deze sympathieke erkenning van de zogenoemde gemarginaliseerden komt in eerste instantie over als een revolutionaire verschuiving van het zwaartepunt van kerk en zending, en ik ben er van overtuigd dat deze aandacht goedbedoeld is. Echter, als christen uit Irak, een deel van de regio die al in de eerste eeuw bereikt was met het Evangelie van Christus, heb ik moeite met veelgebruikte uitspraken als 'zending is niet langer van het Westen naar de rest van de wereld', 'het is de tijd van de omgekeerde zending; zending vanuit het Zuiden en het Oosten'. Hoewel de erkenning van de zogenaamde marge bescheiden overkomt, impliceert het wel dat degenen die de marge als zodanig bestempelen, zichzelf als centrum beschouwen. Hetgeen vergelijkbaar is met het feit dat de meeste kaarten van de wereldbol vandaag de dag Eurocentrisch zijn; het Zuiden en het Oosten zijn als zodanig ten opzichte van 'het centrum'.
Echter, zending is en blijft, tot de wederkomst van Jezus, van overal naar overal en wij christenen zijn allen Zijn volwaardige partners, Zijn lichaamsdelen om Zijn Missio Dei gestalte te geven, tot eer van Zijn heilige naam en opbouw van Zijn koninkrijk.

De missionaire Migrant

In de loop van de eeuwen heeft de Kerk van Christus jammer genoeg tal van splitsingen gekend. Ieder kerkgenootschap kent inmiddels een eigen centrum, de zetel van de hoogste geestelijke leider: de paus, patriarch of aartsbisschop. Echter, het centrum van de gehele Kerk is en blijft voor eeuwig Christus zelf, de eerste Zendeling. De Zoon van God is de missionaire Migrant die mens werd en naar onze verscheurde en gebroken wereld kwam om de ene ware God, Vader, Zoon en Heilige Geest, te openbaren, te doen kennen, en om heling en liefdevolle redding te brengen.
Hij, de Ene gekruisigde en opgestane Heer der heren, is het Centrum dat Marge is geworden opdat wij deel uitmaken van Zijn Koninkrijk, het centrum van 'gerechtigheid, vrede en vreugde door de Heilige Geest' (Romeinen 14:17).

— Anmar Hayali is coördinator van Samen Kerk in Nederland (SKIN), de landelijke vereniging van migrantenkerken en internationale kerken.

Vrouwen en zending: 'inventief, met totale overgave en doortastend'

Vrij recent viel een brochure van de Africa Inland Mission (AIM) bij ons op de mat met daarin de namen en de foto's van alle AIM-werkers in Afrika. Een korte blik bevestigt wat al meer dan honderd jaar de praktijk is: de meerderheid van alle uitgezonden werkers in de zending is vrouw. .

Sinds de dag dat vrouwen de eerste getuigen waren van de opstanding van Christus, hebben zij deelgenomen aan de verspreiding van het evangelie zowel binnenlands als over eigen culturele en landsgrenzen heen.

Ommekeer

Hierin kwam een ommekeer in 1298, toen paus Bonifatius VIII opdracht gaf dat alle vrouwelijke religieuzen hun werk achter gesloten deuren moesten doen. Twee argumenten die toen gegeven werden om vrouwen binnen de kloostermuren te houden waren:

- dat er geen gevaar meer zou zijn dat ze verkracht zouden worden;
- dat ze niet langer de mogelijkheid hadden om mannen te verleiden.

Het vrije verkeer van vrouwen als kerkelijke werkers werd aan banden gelegd. Deze maatregel haalde gedurende vele honderden jaren een dikke streep door diverse mogelijkheden voor vrouwen om in het openbare kerkelijke leven leidende functies te bekleden. Pas in de negentiende eeuw zien wij dat vrouwen weer een actieve rol gaan spelen in het zendingswerk.
Was het aan het begin van de negentiende eeuw een enkele vrouw die diende in de zending, aan het eind van die eeuw was twee derde van het totaal aantal zendelingen vrouw. Van alle zendingsarbeiders nu is 75 procent vrouw. De meesten komen uit niet-westerse landen. Ook in de missie van de Rooms-Katholieke Kerk zijn de zusters al meer dan honderd jaar veruit in de meerderheid.

Lang gemarginaliseerd

De stemmen van vrouwen in zowel de zendingstheorie als in de zendingspraktijk zijn echter lange tijd gemarginaliseerd binnen de structuren van kennis en macht. Komen zij voor het voetlicht, dan blijkt bij verrassing dat de rol die zij in hun tijd gehad hebben een heel moderne is geweest. Sinds de laatste twintig jaar van de vorige eeuw is er meer aandacht gekomen voor hun werk in de zending.
Wanneer wij de benadering over de rolverdeling van mannen en vrouwen in de zending die tot ver in de twintigste eeuw werd gehanteerd, begrijpen, dan begrijpen

wij ook beter de rol die de vrouwen daarin gespeeld hebben.
Vrouwen leefden en deden hun werk in de zending binnen de context van een paternalistisch theologisch paradigma. In de victoriaanse tijd lag de rolverdeling vast. Tot ver in de negentiende eeuw was het ook zo, dat de hogere scholen en universiteiten geen vrouwen toelieten.
In veel gevallen zijn het ook de vrouwen zelf geweest die ervoor gewaakt hebben om niet al te zeer voor het voetlicht te komen. Zij gingen uit voor een hoger doel en het paste dan niet om zelf op de voorgrond te komen.

Apart soort?

Het is lange tijd een populaire gedachte geweest dat vrouwen, vooral singles, die de zending ingingen, een toch wel heel apart soort mensen waren. Het beeld van de stereotiepe victoriaanse zendelinge laat een langdurig ziekelijke vrouw zien die aan het eind van haar leven het opschrift meekreeg: 'gestorven na een leven van weldoen'; het beeld van een nogal chagrijnige vrijgezel in ouderwetse kleding, brilletje met zo'n ijzeren brilmontuur, die ergens alleen meer dan dertig jaar lang de heidense kindertjes onderwezen heeft: getrouwd met het religieuze werk als 'an old maid missionary'.
Dat beeld is totaal onjuist. Deze vrouwen hebben directe invloed gehad op de mensen onder wie zij werkten en werden hoog gewaardeerd. Al in 1844 stuurden Chinese vrouwen een bericht naar Engeland: 'Alsjeblieft, stuur ons een aantal vrouwelijke mannen.'

Onder de vrouwen die naar het zendingsveld gingen, zien wij vaak opmerkelijk sterke vrouwen met een duidelijke visie. Zij die alleen waren wierpen zich helemaal op hun werk, en de getrouwden deelden de ervaringen van vrouwen uit elke generatie. Geboorte was een gevaarlijke onderneming voor vrouwen in een tijd waarin men nog niet bekend was met steriele instrumenten en antibiotica. Een geboortecertificaat en een overlijdensbericht kwamen dikwijls gelijktijdig. Een roeping voor de zending was voor vrouwen veelal een roeping voor een vroege dood. In 1885 schrijft Rev. Thomas Walker naar huis: 'Moet je nagaan, de drie vrouwen die meereisden met mij naar India, zijn al overleden.'

Opmerkelijk sterke vrouwen met een duidelijke visie

De China Inland Mission (CIM, nu OMF) bijvoorbeeld verwelkomde een breed spectrum van mannen en vrouwen om te werken in de zending. Het is Maria Taylor geweest, de eerste vrouw van Hudson Taylor (op 33-jarige leeftijd gestorven), die door haar voorbeeld de fundamenten heeft gelegd voor de betrokkenheid van single vrouwen binnen de zending. Toen in 1865, op 25 mei, de eerste CIM-zendelingen vertrokken, waren daar acht ongetrouwde vrouwen onder. Taylor zag in hen een krachtige mogelijkheid om juist daar binnen te komen waar mannen geen toegang hadden. In 1879 was het aantal vrouwen voor de CIM vertienvoudigd.

'Scheepslading vol'

Gaandeweg de tweede helft van de negentiende eeuw kreeg het zendingsvrouw-zijn iets van een beroep, omdat al vrij snel duidelijk werd dat vrouwen zeer nuttig waren in het dagelijks gebeuren op een zendingspost. Toen aan Adoniram Judson (1788-1850) uit Birma gevraagd werd of hij ook niet-getrouwde vrouwen kon gebruiken in de zending antwoordde hij: 'Ja zeker, een scheepslading vol.' De Krimoorlog maakte duidelijk dat het werk van vrouwen, verpleegsters en evangelisten zo enorm belangrijk was (cf. Florence Nightingale). Nu kwam 'the full flowering of women's mission' (E.F. Kent, in: *Converting Women*, 92) van de grond. Aan het eind van de negentiende eeuw hadden vrouwen een zekere status als onderwijzeressen, artsen en verpleegkundigen.

Daar binnenkomen waar mannen geen toegang hadden

Hun werk, gemotiveerd door liefde, werd niet altijd gewaardeerd door de lokale bevolking. De verwachtingen van anderen konden ze niet altijd waarmaken en er waren ook niet altijd objectieve criteria om daarop beslissingen te nemen. Helemaal voor ongetrouwde vrouwen die ook nog eens met verdachtmakingen te maken kregen. In het hindoeïsme en boeddhisme staan vrouwen niet zo hoog aangeschreven, vooral ongetrouwde niet. Vanaf hun geboorte zijn ze eigenlijk al niet welkom. Vrouwen in de zending kregen heel wat uitdagingen te verwerken: zij waren de dochters van de overheersers, kregen te maken met aspecten van veiligheid, lijden, het alleen zijn, niet begrepen worden, tussen thuis ver weg en hun situatie nu, een gevoel van dislocatie, gevaar van aanranding, etc.
De meeste vrouwen raakten echter zo verbonden met hun werk dat ze bleven tot het einde van hun leven. Het overgrote deel stierf op het zendingsveld.

Afnemende status

Vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw nam de status van de vrouwelijke zendeling af. Na de Eerste Wereldoorlog zijn de onafhankelijke vrouwenzendingsorganisaties samengevoegd met de grote zendingsorganisaties waarvan het bestuur uit enkel mannen bestond.
In de jaren zestig-zeventig echter ontstond er een nieuwe golf van vrouwenbeweging – ook in de wereld van de zending. Vrouwen voelden zich geknecht. In 1928 was er nog een speciale vrouwenzendingsmissiologie, tien jaar later werd deze opgenomen in de algemene missiologie (D.L. Robert, in: *American Women in Mission*, XVIII).
Midden jaren vijftig veranderde dit weer. Vrouwen namen in Azië binnen de kerken de plaats in van mannen die vooral na de exodus van genoemde CIM uit China naar het thuisland waren teruggekeerd. In Tamil-sprekende provincies zijn meer vrouwen actief dan mannen en in China waren in 2005 ongeveer achtduizend vrouwelijke evangelisten alleen al in de geregistreerde kerken.

Amy Carmichael (1867-1951) was een Ierse zendelinge die na kortere tijd in andere Aziatische landen eind negentiende eeuw haar werk in India begon. In 1901 richtte ze de Dohnavur Fellowship op, die nog steeds bestaat. Op de compound vingen zij en haar medewerkers meer dan duizend kinderen op, die ze redden van de tempelprostitutie. Ook schreef zij verschillende boeken.

Amy Carmichael

Het leven en werk van vrouwen in de zending wacht op grondig onderzoek. Amy Carmichael, over wie mijn recente studie gaat, was een van de honderden vrouwen die tegen het einde van de negentiende eeuw naar het zendingsveld ging, heel bewust alleengaand, zoals zoveel vrouwen die tijd. Na haar dood werd Amy vergeten in de academische wereld van de zending. Tevergeefs zoeken wij in de literatuur over zending tot 1980 haar naam. In Nederland is ze volkomen onbekend. Over mannen in de zending werd geschreven, over vrouwen niet of nauwelijks.

Aanpakken

Amy Carmichael leefde de essentie van het evangelie en haar visie is een obstakel voor velen die haar niet kunnen volgen op het punt waar zij prioriteit aan gaf: 'Het kruis van Christus is de attractie', zo zei ze. Weerstanden werden in het geloof overwonnen. Het evangelie is niet comfortabel, want het wijst ons terug naar het kruis. Het werpt al onze eigen paradigma's omver en duwt ons over de grenzen van onze eigen interesse naar de ander.
Het gekruisigde leven was voor haar het kenmerk van het volgen van Jezus. Dat ze van wanten wist blijkt wel uit het gegeven dat zij in 1925 de Engelse theoloog Stephan Neill, die twee jaar met haar in Dohnavur werkte, heeft gesommeerd om te vertrekken.
Haar leven en haar bezig zijn hadden iets van een provocatie. Zij ging verder dan haar medecollega's en deinsde er niet voor terug om het al eeuwenoude religieuze systeem van *devadasi* (meisjes die gewijd worden tot tempeldienst van een godheid; meestal een vorm van tempelprostitutie) tot in de wortel aan te pakken. 'Zijn de dingen zo, dan moet ik er iets aan doen.'
Zo bracht zij een complete verandering teweeg in de samenleving waarin zij werkte: zo heeft ze in India bijvoorbeeld een wetswijziging in het parlement mogelijk gemaakt, waardoor kindprostitutie, gesanctioneerd binnen meer dan drieduizend jaar hindoeïsme, bij wet in 1947 verboden werd. Ze heeft een spoor getrokken en wegen aangegeven voor anderen die na haar kwamen.
Het feit dat Amy Carmichael een vertegenwoordiger was van het koloniale systeem, is in een aantal onderzoeken door aanhangers van een feministische postkoloniale theorie en historische antropologie sterk benadrukt. Zij echter trok haar eigen lijn:

geestelijk werk in de context van een theologische en sociale ontwikkeling.
Zo is de Dohnavur Fellowship van Amy Carmichael een unieke co-existentie van geloof en werk, een holistische benadering. Ze was een zendingswerker in het centrum van Gods wil. Haar ideeën over zending en opvoeding waren modern voor haar tijd. Ze werd door collega's beschuldigd bezig te zijn als een soort nieuwlichter, dwars door alle bestaande gebruiken in India.

Met respect

Voordat het woord *enculturatie* in was, hanteerde ze het al. Bij enculturatie worden waarden en normen geïnternaliseerd in een levenslang proces en dit is een voorwaarde voor integratie.
Amy had als stelregel: laat bij alles wat je doet het zendingselement op de voorgrond staan. Ze wierp de cultuur niet omver. De kinderen die onder haar hoede groot werden behielden allemaal hun Indiase namen. Met respect werden de brahmanen benaderd; wel hoorden ze van haar dat ze 'in het donker' leefden.

Zij leefde de essentie van het evangelie

Haar hele leven demonstreerde een benadering van de zending die intrinsiek het christelijk geloof en de kennis, geestelijk en sociaal met elkaar verweefde. Dit alles mede door haar grondige kennis van de taal; zo kon ze rechtstreeks evangeliseren. Zij wilde vrouwen leren hoe kinderen groot te brengen en met ze te bidden. 'Ik geloof dat alle vrouwen geroepen zijn om spirituele moeders te zijn.' Nooit in die 55 jaar is ze met verlof geweest: 'Een moeder verlaat haar kinderen nooit.'

Amy Carmichael schreef zendingsgeschiedenis. Zij en andere vrouwen die honderdvijftig jaar geleden gingen – en nu gaan – oefenen vaak een impliciete macht uit. De invloed en de impact van hun werk, dat wordt aangeduid als 'inventief, met totale overgave en doortastend', maken dat hun invloed nog vele tientallen jaren later binnen het land waar zij gewerkt hebben bekend is. Ook zijn vrouwen dikwijls veel sensitiever (geweest) om de behoeften van hun zusters in andere landen te begrijpen. Door hun leven en dienst hebben zij het recht om vandaag gehoord te worden.

** Dit artikel is een verkorte versie van een lezing over 'Vrouwen en zending', die Hans Kommers voor de Nederlandse Zendingsraad en MissieNederland hield op 21 juni 2018, naar aanleiding van zijn boek: 'Triumphant Love: The contextual, creative and strategic missionary work of Amy Beatrice Carmichael in south India'. Zie voor de volledige versie met literatuur zendingsraad.nl > publicaties*

— Hans (dr. J.) Kommers is emeritus predikant in de Protestantse Kerk in Nederland en sinds 2010 professor extraordinary aan de North West University in Potchefstroom. Hij is uitgezonden geweest door de GZB als zendingspredikant naar Kenia en Mozambique.

Avin Kunnekkadan van Societas Verbi Divini:

'Dialoog is het sleutelwoord'

Diverse katholieke religieuze instituten die in de buitenlandse missie hebben gewerkt, nodigen tegenwoordig leden uit andere continenten uit naar Nederland. De ideeën die de Nederlanders daarbij hebben, lopen niet altijd gelijk op met die van hun buitenlandse medebroeders. Wie bepaalt dan het beleid? De Societas Verbi Divini (SVD) ging het waagstuk aan. *TussenRuimte* in gesprek met de Indiase pater Avin Kunnekkadan, sinds 2016 overste van de Nederlands-Belgische provincie van dit Gezelschap van het Goddelijke Woord.

De Societas Verbi Divini (SVD) – Gezelschap van het Goddelijke Woord – is een van de grootste religieuze instituten (= gemeenschap met kloostergeloften) in de Rooms-Katholieke Kerk. Het telt 6.200 leden uit 84 landen.
De oorsprong ligt in Nederland, in Steyl bij Venlo. De stichter, Arnold Janssen, was een Duitse priester die een missiecongregatie wilde oprichten. Voor zijn plan moest hij uitwijken over de grens, omdat in Duitsland de *Kulturkampf* heerste, waarin rijkskanselier Bismarck een antikatholieke koers voer. Van meet af aan was missie het doel van de gemeenschap en de SVD was vanaf het begin internationaal samengesteld.
Ook honderden Nederlanders werden lid, zij zwermden uit over de wereld. In de vele landen waar men actief was, sloten nieuwe leden zich aan. De SVD droeg veel bij aan de missionaire beweging die in Nederland zo sterk was in de twintigste eeuw. Maar hoewel de congregatie als geheel zeer internationaal en intercultureel was, was dit in Europa heel lang niet zichtbaar. Intussen is dat veranderd.

Hoe is de SVD begonnen met het uitnodigen van buitenlandse medebroeders naar Nederland?
'Zo'n dertig jaar geleden begon men in de Nederlandse congregaties na te denken over de toekomst, in het licht van de terugloop in roepingen. Er was een tijd geweest waarin er heel veel roepingen waren, maar er had zich een omslag voorgedaan. Zozeer, dat men op termijn het einde kon voorzien van veel congregaties in Nederland. De SVD besloot toen om alle vastgoed te verkopen en alle geld dat over zou blijven te bestemmen voor het grote geheel: het generaal bestuur en de missieprovincies.
Er was echter een kleine groep die er iets anders over dacht. Enkele missionarissen die waren teruggekeerd uit hun missieland en nog te jong waren om al met pensioen te gaan, vonden dat er in Nederland ook

sprake is van een missionaire situatie. Hun gedachten vonden gehoor.'

Voor migranten is religie vaak een verbindende factor

Een belangrijke stap was de oprichting van de Missionaire Leefgroep SVD in Nieuwegein in 1981. Door observatie en dialoog met de lokale kerkelijke en civiele autoriteiten kregen zij geleidelijk inzicht in de missionaire uitdagingen in hun omgeving en in het land: mensen in de knel, de lokale Roma-gemeenschap, vluchtelingen, migranten, ondersteuning van het huwelijk en de bevordering van gerechtigheid en vrede. In 1989 werd de Missionaire Leefgroep SVD versterkt door de paters Didacus Diwa en Florentinus Gekeng Making uit Indonesië.
In het daaropvolgende jaar, 1990, vond er in Roscommon in Ierland een vergadering plaats van de Europese provinciale oversten (= afdeling, meestal bestaande uit de leden in één land). Hier werd uitgesproken dat er in Europa, net zo goed als in alle andere continenten, sprake is van missionaire situaties. Deze Roscommon Consensus zette de Europese SVD op een nieuw spoor. Het idee om medebroeders uit Azië, Afrika en Latijns-Amerika uit te nodigen om in Europa te komen werken, werd als gemeenschappelijk standpunt aangenomen.
In Nederland werd dit voortvarend doorgezet. Het was ondenkbaar dat de SVD zou verdwijnen uit het land waarin ze was gesticht. Leden uit andere provincies gingen samen met Nederlanders proberen missionair werk te doen in de Nederlandse context. Daarbij werkten ze samen met de Missiezusters Dienaressen van de Heilige Geest (SSpS), de congregatie van vrouwen die ook door stichter Arnold Janssen was opgericht.
Deze samenwerking kreeg een concrete invulling in 1995 door de oprichting van de Haagse Internationale Religieuze Communiteit Schilderswijk (HIRCOS): een gemeenschap van SSpS-zusters en SVD-medebroeders. De Schilderswijk was destijds een *no-go area*. Het was niet de bedoeling om de kerk om zo te zeggen 'te redden'; de missionarissen moesten op afstand blijven van de parochies. Het ging om maatschap-

Pater dr. Avin Kunnekkadan SVD is geboren in India in 1960. Hij was op weg zakenman te worden toen zich in zijn woonplaats Bhopal de ramp met de chemiefabriek voordeed. Hij raakte onder de indruk van de mensen die hulp verleenden en trad enige jaren later toe tot de Societas Verbi Divini (SVD – Genootschap van het Goddelijke Woord). Hij promoveerde op een onderzoek naar het Sanskriet. Tot zijn vertrek naar Nederland in 2005 gaf hij les in Indiase filosofie en religies. In Nederland was hij vanaf 2007 tot 2016 als studentenpastor werkzaam in Den Haag, Delft en Rotterdam. Nu is hij pastor in Schiedam en overste van de Nederlands-Belgische provincie van de SVD.

Pater Avin Kunnekkadan en paus Franciscus op 21 juni tijdens het internationale generale kapittel van de Societas Verbi Divini in het Vaticaan in Rome.

pelijke situaties. In Den Haag werden enkele medebroeders actief in inloophuis het Aandachtcentrum. Het meest kerkelijk nog was het migrantenapostolaat; daar was hulp hard nodig.
Door de ervaringen opgedaan in Nieuwegein en Den Haag werd het steeds duidelijker dat medebroeders en zusters van buiten Europa niet alleen wenselijk, maar zelfs noodzakelijk zouden zijn om de missionaire uitdagingen het hoofd te kunnen bieden.'

Wat hebben jullie in Nederland aangetroffen?
'Nederland heeft een heel hoog niveau van secularisatie. Dat is een groot verschil met de landen waar we vandaan komen. Ook voor de teruggekeerde Nederlandse missionarissen is dat moeilijk. In de houding tegenover migranten zit iets tegenstrijdigs. Voor arbeidsmigranten staan de deuren open, maar er is geen warm welkom; ze krijgen niet snel een thuisgevoel. Voor de migranten is religie vaak een verbindende factor. In de migrantenparochies komen de medebroeders landgenoten tegen, kunnen ze hun eigen taal spreken. Als ze geen werk hebben, hebben migranten vaak heel veel tijd. Dan voelen ze zich dikwijls eenzaam. Het is erg wennen dat het leven zich vooral binnenshuis afspeelt. Wij zijn van ons eigen land gewend dat je buiten altijd mensen ontmoet. Het hele sociale leven speelt zich buiten af. Hier in Nederland is dat heel anders. Hier gebeurt alles binnen. En om binnen te komen, moet je een afspraak maken. Zomaar bij iemand op bezoek gaan wordt niet erg op prijs gesteld. In onze eigen communiteiten was het gewoonte dat je jezelf aanmeldde voor het avondeten. Dat was voor ons heel raar. Als iemand binnenkomt rond etenstijd, zet je toch gewoon een bord neer!

Situatie in Europa even missionair als in elk ander continent

Hoewel Nederland een mooi land is om in te leven, heeft het één echt vervelende eigenschap: het is een land van papier: contracten en formulieren. Meestal hebben die te maken met (veel) regels waar je aan moet voldoen. Zonder papieren kun je geen inkomen verwerven; je hebt eerst diploma's en vergunningen nodig. Veel migranten, die proberen een betere toekomst op te bouwen voor zichzelf en hun kinderen, lopen hier tegenaan.
Intussen is Nederland vergeleken met zestig jaar geleden, sterk veranderd. Nederland is kleurrijk geworden. In de Roscommon Consensus van 1990 bleek men

het goed te hebben gezien: de situatie in Europa is net zo goed missionair als in elk ander continent.'

Hoe hebben jullie, de medebroeders uit andere continenten, je weg gevonden?

'Het was bepaald niet gemakkelijk. Er is hier een wezenlijk verschil in de situatie vergeleken met het Zuiden. In andere continenten heeft de missie zich altijd ingezet voor kwetsbare groepen, vooral door het oprichten van scholen, ziekenhuizen, centra voor sociale hulp. Hier in Nederland worden onderwijs, gezondheidszorg en welzijnsorganisaties door de staat georganiseerd. Dat betekende dat wij niet wisten wat we moesten doen.

We besloten de zorg voor migranten op te pakken en ook iets te doen in een *no-go area*. Vandaar de keuze voor Nieuwegein en voor de Schilderswijk in Den Haag. We gingen aan de slag in buurthuizen, legden contacten met de Indonesische gemeenschap, met Portugees sprekenden, met Afrikanen. In de Schilderswijk ging een van de zusters werken met prostituees en met het probleem van vrouwenhandel.

In Nieuwegein begon een van de Nederlandse paters met Marriage Encounter en een ander met het begeleiden van vluchtelingen. De communiteit heeft ruim vijftien jaar onderdak geboden aan vluchtelingen uit vele landen.

In de Schilderswijk kwamen we in contact met de Missionarissen van Afrika, ook bekend als de Witte Paters. Zij doen soortgelijk werk. Maandelijks komen wij met hen samen. Er was veel oecumenische samenwerking: met STEK (Stichting voor Stad en Kerk – van de protestantse diaconie) en in het oecumenisch beraad in de Marthakerk. Ook vertegenwoordigers van andere godsdiensten spreken we regelmatig, vooral imams en moskeebesturen. De hele veelkleurige wijk komen we tegen in het Multicultureel OntmoetingsCentrum (MOC). Alle katholieke gemeenschappen gingen samen jaarlijks een internationale eucharistieviering organiseren in de Marthakerk, iets wat nog steeds gebeurt.'

Hoe was jullie relatie met de parochies en het bisdom?

'Toen wij in Nederland begonnen, vroegen we aan de provinciaal overste wanneer hij ons zou gaan voorstellen aan de bisschop. Tot onze verbazing vond hij dat helemaal niet nodig. De Nederlandse religieuzen zagen in de theologie van na het Tweede Vaticaans Concilie aanleiding om veel meer een eigen koers te varen, los van de bisschoppen. Bisschoppen en religieuzen trokken niet samen op. Tot dan toe hadden de bisschoppen voldoende diocesane priesters gehad. Die situatie is in de voorbije jaren sterk veranderd, en er is een proces van wederzijdse toenadering op gang gekomen. We waren niet bezig kerk en parochie te redden. Daar was de situatie niet rijp voor. Maar het knelde op een bepaald moment wel. Nederlandse missionarissen die na decennia in het buitenland terugkwamen, voelden zich niet meer thuis. Toen ze jong waren, zaten de kerken nog vol. Nu gingen zelfs veel van hun eigen familieleden niet meer naar de kerk. De sfeer in de Nederlandse kerk was sterk veranderd.

Voor ons als buitenlandse missionarissen

was de situatie in de kerk hier vreemd. Wij keken wat anders aan tegen de relatie met de bisschop. Bovendien voelden we ons vaak ongelukkig met de vage taak die we hadden. Hadden we niet meer om bij te dragen? Zouden we niet een rol kunnen spelen in bisdommen en met name in de parochies?'

Er is toen iets veranderd. Hoe is dat gegaan?
'Voor mij persoonlijk werd het op een gegeven moment te zwaar. Ik wilde terug naar mijn eigen land. Mijn intellectuele bagage als wetenschapper bleef ongebruikt. De provinciaal overste wilde me graag in Nederland houden en ik besloot het nog eens te proberen, maar er moest wel iets veranderen. Ik heb contact opgenomen met de bisschop van Rotterdam, die zich heel welwillend toonde. Ik kreeg een benoeming voor het internationaal studentenpastoraat in Delft. Daar was ik prima op mijn plek. Mijn stap was aanleiding om nog eens goed te praten over onze missie. De buitenlandse medebroeders wilden verandering van koers. De situatie in de Nederlandse kerk is zo sterk veranderd, dat wij als SVD ons daarbij moeten laten betrekken. De toekomst is in het geding, als familie wil je toch niet uitsterven?! Er is weinig personeel. Waarom zouden wij dan buiten het kerkelijke werk moeten blijven?
In de samenwerkingsverbanden waarin we betrokken waren, ontdekten we dat het anders moest en kon. We konden het provinciaal bestuur overtuigen en namen contact op met de bisdommen waarin we werkten. De bisschoppen ontvingen ons heel goed. We gingen in het pastoraat werken. Er is toen een duidelijke visie ontwikkeld en er werd een begeleidingsgroep gevormd van Nederlandse oud-missionarissen.

Vrijwilligers van de Petrus en Pauluskerk en de Andreaskerk, beide in Maassluis, waar pater Avin Kunnekkadan contactpastor is.

Zo hebben we de oorspronkelijke missionaire opdracht vernieuwd. Dat deden we in dialoog met de Nederlandse medebroeders. Wij zijn immers de geestelijke kinderen van de Europese missionarissen.’

Hoe gaan jullie nu verder?

‘Momenteel zijn we met 23 buitenlandse SVD’ers en binnenkort komen er nog twee bij. We hebben nog wat meer communiteiten nodig. Een groter aantal mensen en plaatsen geeft meer stevigheid aan het geheel. We zijn nu in Den Haag, Nieuwegein, Duivendrecht, Schiedam, Breda en Hoofddorp, en ook in België: in Leuven, voor intellectueel pastoraat. Als Missionarissen van het Goddelijke Woord proberen we speciale aandacht te hebben voor de missionaire dimensie van het pastoraat, zoals aandacht voor randgroepen en de bevordering van interculturaliteit in een multiculturele maatschappij.

‘Wij proberen desem, zout en licht in de samenleving te zijn’

Onze oudere leden wonen in Teteringen. Elke communiteit is intercultureel samengesteld. Het parochiewerk dat we steeds in teamverband doen, helpt ons in het oefenen van de taal. Net als veel mensen die we ontmoeten, moeten we inburgeren. Het parochiewerk is voor ons ook een bron van inkomen. Dat is niet alleen praktisch. We krijgen er ook zelfrespect door. Zonder participatie geen inburgering.
Een belangrijk punt is dat we de samenwerking zoeken met leken. We proberen de leken die zich betrokken voelen bij ons werk, er ook nader bij te betrekken. Daarvoor hebben we ook een begeleider aangetrokken.
Interculturaliteit is een opgave, maar ook een rijkdom. We verschillen allemaal van elkaar en botsen weleens. Het is net als met de apostelen. Die waren heel verschillend, en geen van allen volmaakt. Jezus nam zelfs Judas aan als apostel. Petrus, de voornaamste van het stel, verloochende Hem. Paulus was eerst een fel bestrijder van de christenen. Hoe kan het dat de christenen hem geloofden na zijn bekering?
De apostelen hadden hun richtingenstrijd, net als wij. Zij kwamen eruit door dialoog. Dat is het sleutelwoord: dialoog. Dat geldt ook nu ik sinds 2016 provinciaal overste ben. Mijn zwakheid brengt mij dicht bij andere mensen. Daarom betrek ik ook anderen erbij.
Wij proberen het Woord van God te incarneren. Dat antwoord ik altijd als iemand mij vraagt of we niet beter in India of Afrika kunnen gaan werken. Wij proberen desem, zout en licht in de samenleving te zijn. Wie onder de lezers kennis willen maken met ons: wees welkom.’

— Tom Boesten is stafmedewerker van de Konferentie Nederlandse Religieuzen, het samenwerkingsverband van rooms-katholieke kloosters in Nederland. Van 2011 tot 2015 maakte hij deel uit van de redactie van *TussenRuimte*.

MINDER HEDEN?

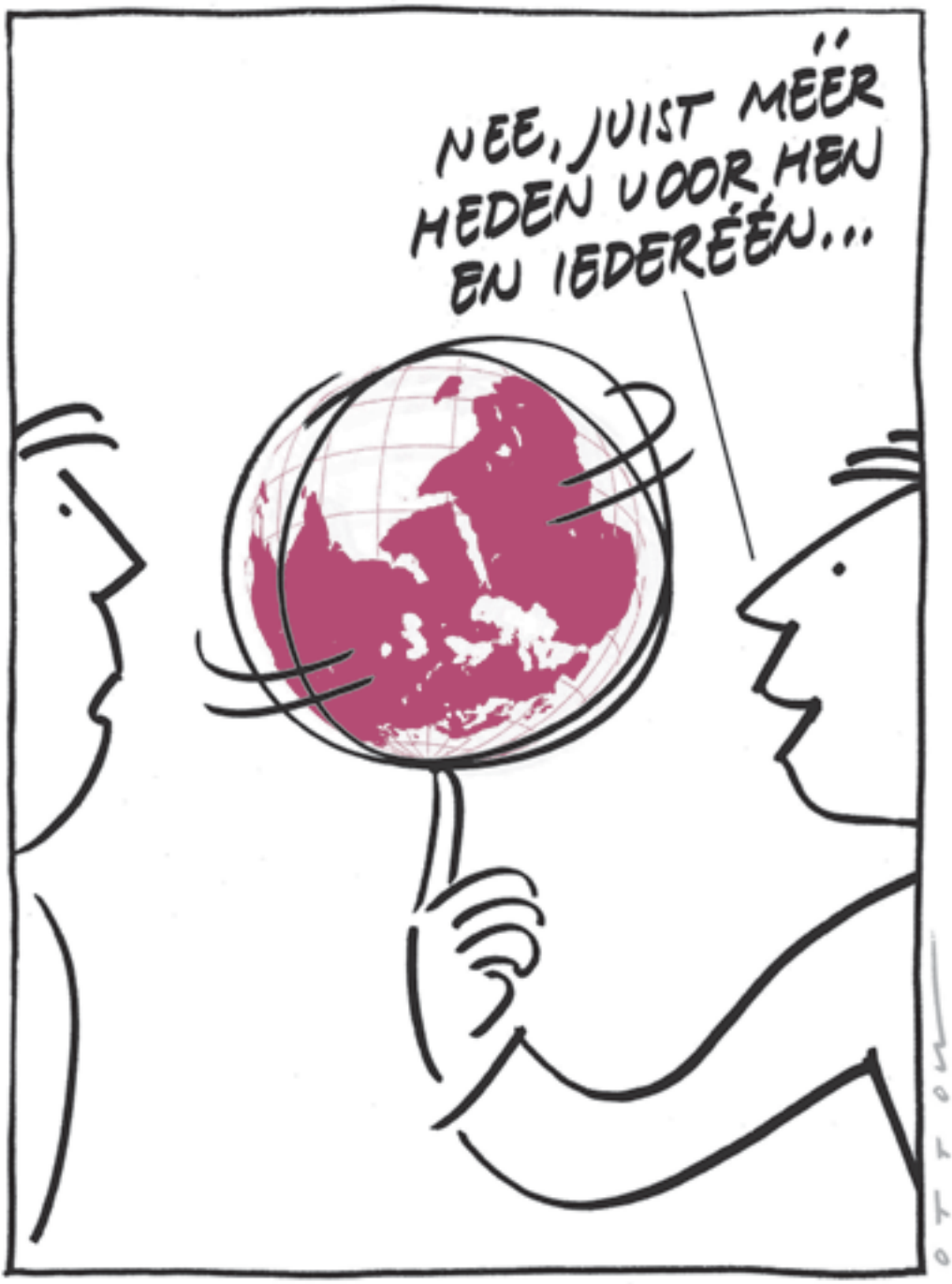

Leven als confessionele minderheid

Mensen kunnen op veel manieren 'in de marges' leven. Dit tweeluik brengt twee kleine kerkgenootschappen in beeld in landen met een grote meerderheidskerk: de Grieks-Katholieke Kerk in het orthodoxe Roemenië en de protestantse Waldenzen- en Methodistenkerk in het rooms-katholieke Italië.

Het leven van een kerk die niet tot de dominante meerderheid of groep hoort, is vaak niet makkelijk. Jammer genoeg maken ook christenen elkaar het leven soms erg zuur. In onze Nederlandse geschiedenis zijn daar ook genoeg voorbeelden van te vinden: de vervolging van de mennonieten en de beperkte ruimte die de rooms-katholieken lange tijd gegund werd. En juist dit jaar begint de herdenking van '400 jaar Dordt', de strijd tussen remonstranten en contraremonstranten.
In de twee bijdragen wordt eerlijk weergegeven waar gelovigen in deze minderheidskerken tegenaan lopen in hun contacten met de meerderheidskerk. Het gaat ons bij dit tweeluik er niet om een bepaalde kerk in een negatief daglicht te zetten – in het interview met Elly Bouman elders in het nummer blijkt bijvoorbeeld, dat de contacten tussen protestanten en rooms-katholieken in België juist positief zijn. De bedoeling is om te laten zien hoe het is om als kerk in de marge te leven. En om ons zo aan het denken te zetten: hoe gaan we zelf om met andere kerken? Wat betekent steun vanuit onze organisatie aan een bepaalde kerk voor andere christenen in dat land? Wat kunnen we betekenen voor kleine kerken elders? In gesprekken met leden daarvan wordt vaak aangegeven dat aandacht van christenen elders, die hun zorgen serieus nemen, erg belangrijk is. — *Foka van de Beek*

Protestant in Italië

Een van de redenen dat ik in Italië ben gebleven heeft te maken met één aspect van het minderheidskerk zijn. Protestanten hier weten waarvoor ze staan, het geloof komt overtuigender over. Dat moet wel als je zo'n groot blok van 90 procent rooms-katholieken tegenover je hebt staan. Tenminste, zo was de situatie zo'n 35 jaar geleden.

Er is in de tussentijd wel het een en ander veranderd, secularisatie is ook hier ingezet. De verhoudingen liggen wat anders: 75 procent rooms-katholiek, 22 procent niet behorend tot een kerk of religie en 3 procent anders, waarvan de protestanten amper 1 procent.
Maar de beleving is nog die van 35 jaar geleden. Een Italiaan is dus per definitie rooms-katholiek. Vaak genoeg heeft mijn dochter moeten uitleggen dat protestanten ook christenen zijn. Voor mij als buitenlandse ligt dat wat makkelijker: mensen uit Noord-Europa zijn protestant, geen probleem. Het wordt pas lastig als het dichter op de huid komt.

Verplichte keus

Leven als minderheidskerk in een rooms-katholieke cultuur valt niet altijd mee. Je merkt het op school, in het ziekenhuis, zelfs in de rechtbank waar recht wordt gesproken onder een crucifix.
Op school is het rooms-katholieke godsdienstonderwijs een vrijwillige verplichting of eigenlijk een verplichte keus. In principe kun je uit een aantal alternatieven kiezen, maar die blijken vaak (financieel) niet uitvoerbaar. Ziekenhuisbezoek door een predikant is ook niet vanzelfsprekend, al is het officieel in de wet vastgelegd. Een wit (priester)boordje wil vaak wel helpen.
Met ethische kwesties is het niet veel anders. Kom je op bijbelse gronden tot een ander standpunt dan de Rooms-Katholieke Kerk, dan kan het zijn dat je een coalitie moet aangaan met de Vereniging van Atheïsten, als het om scheiding, euthanasie, abortus of familie gaat.

Defensieve houding

Je leeft voortdurend in een defensieve houding, ook al staat in de grondwet dat alle religieuze geloofsgemeenschappen even vrij zijn. Sinds 1984 is de Rooms-Katholieke Kerk geen staatsgodsdienst meer. Maar het vernieuwde Concordaat verleent veel voorrechten aan deze meerderheidskerk op allerlei gebieden, wat het leven van de andere kerken er niet makkelijker op maakt.
Ondanks een sterke identiteit – weten waar je voor staat – ontkom je als protestantse minderheid niet aan die defensieve houding. Ook vanwege de pijn van de vele vervolgingen gedurende verschillende, ook recente, periodes. Vaak komt daar ook een afzetten tegen allerlei rituelen bij, zelfs al zijn ze niet specifiek rooms-katholiek. Kaarsjes branden is bijvoorbeeld *not done* in protestantse kerken in Italië.

Cultureel bepaald

Officieel zijn er geen moeilijkheden, maar in de praktijk word je bijna dagelijks geconfronteerd met de vermenging van volksreligie met de kerk die al

eeuwen de boventoon voert in dit gedeelte van Europa, vooral als je in kleine steden en dorpen woont.
Het verschil tussen volksreligie, dus cultuur, en geloof is heel subtiel. Dat is goed te merken met allerlei heilige dagen en processies. Ook wordt een cultureel evenement vaak voorafgegaan door een mis. Of je vat het op als cultureel gebruik waaraan je gewoon meedoet, of je staat er naast, en dat wordt niet altijd begrepen.

Maar er is een verandering gaande. In beide gelederen slinkt het aantal actieve kerkleden zienderogen. De rooms-katholieken zien zichzelf inmiddels als een minderheidskerk in Italië en zoeken steeds vaker contact met de protestantse kerken. Een mooie uitdaging om daarmee aan de gang te gaan.

— Greetje van der Veer is lid van het moderamen van de Evangelische Waldenzenkerk (Chiesa Evangelica Valdese) in Italië en als lekenprediker werkzaam in Pescara en omgeving.

Grieks-katholiek in Roemenië

De met Rome verenigde Roemeense Grieks-Katholieke Kerk is een katholieke kerk met een byzantijnse rite. Deze Roemeense kerk, die tussen 1698 en 1700 door de vereniging van orthodoxe Roemenen in Transsylvanië met de Rooms-Katholieke Kerk ontstond, speelde een wezenlijke rol in de Roemeense cultuur en educatieve vorming.

De Transsylvaanse School, geboren in deze kerk, was een beweging van geestelijke, politieke, culturele en sociale bevrijding. Prominente vertegenwoordigers als Innocent Micu Klein, Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Şincai en Ion Budai Deleanu bouwden het onderwijswezen op en streden voor de vrijheid van de Roemenen in Transsylvanië. In de geschiedenis van het Roemeense volk wordt de Grieks-Katholieke Kerk naast de Roemeens-Orthodoxe als tweede nationale kerk beschouwd.

Zwaar vervolgd

Op bevel van Stalin werd de Grieks-Katholieke Kerk, als enige religieuze entiteit in Roemenië, tijdens het communistische regime vanaf 1948 tot 1989 verboden (Decreet Nr. 358, 1 december 1948). Alle eigendommen werden door de communistische staat en de Roemeens-Orthodoxe Kerk in beslag genomen. Bisschoppen, priesters en monniken werden zwaar vervolgd. Velen van hen stierven als martelaren in gevangenissen, dwangarbeiderskampen in de communistische Goelag of tijdens huisarrest. Deze maatregelen waren bedoeld om de invloed van deze kerk te verkleinen en de sovjetisering van Roemenië te vergemakkelijken.

Onderdrukt en ondergronds

Transsylvanië was tot 1918 een Hongaars vorstendom. Het waren vooral de Grieks-katholieke Roemenen daar die zich inzetten voor de Roemeense taal en cultuur en streefden naar meer rechten. Met de nadruk op hun Romeinse oorsprong wilden ze aantonen, dat Roemenen al veel langer dan Hongaren in Transsylvanië wonen en dat ze daarom recht hebben op het gebied. In 1918 werd Transsylvanië toegewezen aan Roemenië, omdat Oostenrijk-Hongarije in de Eerste Wereldoorlog meegevochten had aan de Duitse kant.

Toen de communisten in 1948 aan de macht kwamen werd de Grieks-Katholieke Kerk ontbonden. De geconfisqueerde onroerende goederen kwamen ten dele in bezit van de Roemeens-Orthodoxe Kerk, het overige bleef in staatshanden. De staat trad hard op tegen alle kerken, maar vooral tegen de Grieks-Katholieke Kerk, omdat deze banden heeft met het Vaticaan ('buitenlandse inmenging') en om de Orthodoxe Kerk te paaien.

De gehele Grieks-katholieke kerkleiding werd gevangengezet en bijna allen stierven in gevangenschap. De kerkleden werden gedwongen orthodox te worden. Ondergronds bleef de kerk echter bestaan. Na de val van het communisme kreeg de Grieks-Katholieke Kerk tot op heden slechts een heel klein deel van haar bezittingen terug.

Op 14 december 2005 werd de Grieks-Katholieke Kerk door paus Benedictus XVI in haar ecclesiologische status bevestigd en verheven tot een grootaartsbisschoppelijke kerk. Sinds 2005 is – overeenkomstig de kerkelijke codex voor oriëntaalse kerken – dit grootaartsbisdom met zetel in de stad Blaj georganiseerd.

Het grootaartsbisdom bestaat uit het aartsbisdom Făgăraş en Alba Iulia, drie

episcopaten en een bisdom. Het hoofd van de Roemeense Grieks-Katholieke Kerk is tevens aartsbisschop van Alba Iulia en Făgăraș. Op dit moment is dat Lucian Muresan, sinds 1994 aartsbisschop, vanaf 2012 kardinaal. Naast de vijf diocesen in Roemenië is er ook een diocees in de Verenigde Staten van Amerika, in Ohio.

Dialoog stagneert

De huidige situatie van de Grieks-Katholieke Kerk is typisch die van een minderheidskerk. Ze bestaat in Transsylvanië ondanks alle wisselende omstandigheden waarmee haar gelovigen, gemeenten en bisdommen te maken hadden en hebben.
Ondanks de inspanningen om met de Orthodoxe Kerk een dialoog over de teruggave van de eigendommen te voeren, zijn de resultaten onbevredigend. Restitutie en verzoening werd heftig door de vertegenwoordigers van de Roemeens-Orthodoxe Kerk betwist en verhinderd. Ze wilden eerst zelfs niet dat de Grieks-Katholieke Kerk bezit van de staat terug zou krijgen. Een voorbeeld is het klooster Bixad, dat nog steeds in orthodoxe handen is. Onder het beschermheerschap van het bilaterale dialoogcomité werden veel van de eigendomsprocessen geblokkeerd.
Interventies hiertoe vonden zelfs door mensen hoog in de orthodoxe hiërarchie plaats. Deze verzochten in februari 2002 de minister van justitie, Rodica Stănoiu, om de gerechtelijke procedures van de Grieks-katholieken af te wijzen. Dat zorgde in Transsylvanië voor een protestgolf tegen de inmenging van de politiek in de activiteiten van het gerecht. Deze toestand duurt voort, er is een totaal gebrek aan oprechte wil tot dialoog.

Waarachtig

Zoals de driehonderdjarige geschiedenis uitwijst, is de Grieks-Katholieke Kerk in Roemenië echter een waarachtige ambtelijke kerk van de Roemeense natie, gekroond met het purper van martelaarschap toen het communisme aan de macht kwam.
Voor Roemenië betekent de met Rome verenigde Grieks-Katholieke Kerk niet alleen door onderwijs en scholen een lichtend voorbeeld, maar ook een waarachtige geloofsbelijdenis te midden van een door atheïstisch-communistisch regime gedomineerde samenleving.

— Prof.dr. William A. Bleiziffer is hoogleraar aan de Grieks-Katholieke Theologische Faculteit in Blaj, Roemenië.

Minder = meer?

Op de een of andere manier koppelen we 'minderheid' al snel aan 'inferieur zijn'. Dat zal met de taal te maken hebben, met het woord 'minder'. De meerderheid meent regelmatig dat zij het bij het rechte eind heeft. Misschien komt dat voort uit onze democratie waar de stem van de meerderheid bepaalt.

Er zijn allerlei factoren die bepalen of we tot een meerderheid of minderheid horen. We kennen het gevoel van minderheid zijn allemaal wel of hebben het een heel klein beetje meegemaakt: je spreekt de taal niet, je hebt ergens het geld niet voor, je werd niet gekozen in het voetbalteam. Deze gevoelens kunnen je wel beïnvloeden maar gaan weer over.
Er zijn echter ook factoren die blijvend zijn en tot de kern van jou als persoon horen. Neem bijvoorbeeld etniciteit, religie, geaardheid. Die blijvende factoren bepalen je identiteit en zijn moeilijk te veranderen. Er hangen waardeoordelen aan en dat is waar het meerder-/minderheidsverhaal echt een probleem wordt. Denk aan de Roma, aan christenen in islamitische landen (en vice versa!) aan lhbt'ers in de kerk.

Het is goed om voor ogen te houden dat we in de Bijbel vaak een omgekeerde wereld zien: wijs is dwaas, dood is leven, de eersten zijn de laatsten, enzovoorts. Waar zij die tot de meerderheid behoren denken wijs te zijn, noemt de Bijbel hen dwaas; waar ze denken te leven, noemt de Bijbel hen dood; waar ze denken belangrijk te zijn, blijken ze de minsten. Is God dan per definitie voor de minderheid? Dat is waarschijnlijk te kort door de bocht gesteld, maar wel eens goed om over na te denken.
Hoe voorkomen wij dat het waardeoordeel van de samenleving bepaalt hoe wij als kerk omgaan met minderheden? Hoe geven wij als kerk en binnen de kerk ruimte aan minderheden? Het begint met luisteren naar de ander en respect te tonen. Mensen in hun waarde laten behoort wat mij betreft tot de universele rechten van de mens. De Bijbel zegt het zo: 'Behandel anderen dus steeds zoals u wilt dat zij u behandelen' (Mattheüs 7:12).

— Annemieke van den Berg is relatiemanager Integral Mission bij MissieNederland en redactielid van *TussenRuimte*.

‘Leven uit wat Hij geeft en dat delen’

Elly Bouman en de interculturele gemeente van Roeselare

‘De liefde van Christus dringt me, dat wil ik uitdragen, ook al lukt het niet altijd. Wie is de ander, wat beweegt hem, welke vragen heeft ze, welke concrete noden zijn er als het bijvoorbeeld om vluchtelingen gaat? Alles komt uit de geweldige genade van God. De roeping van de kerk is leven uit wat Hij geeft en dat delen met mensen die op je weg komen.’

Wie met ds. Elly Bouman, predikante in Roeselare in de Verenigde Protestantse Kerk in België (VPKB), spreekt, proeft in alles haar liefde voor God en mensen. In dit interview spreken we over haar motivatie en over de interculturele gemeente die ze mag dienen.

Sinds twee jaar ben je predikante in Roeselare. Hoe ben je als Nederlandse in België terechtgekomen?

‘De kerk is er erg kwetsbaar en die kwetsbaarheid ervaar ik als roeping. Wat is het dat de kerk hier toch is gebleven? Hoe kan die kerk van betekenis zijn in de samenleving? Roeselare is een bijzondere gemeente met een diversiteit aan culturen. Dat spreekt me aan. Wat kunnen we van die andere culturen leren? Hoe zien zij wat het Evangelie beoogt? Welke aanvullingen hebben zij op ons christen-zijn?

In het dorp in Nederland waar ik predikant was, had ik het ook naar mijn zin. Maar ik werd steeds meer getrokken naar een andere context. Hoe kan de kerk daarin met en vanuit het Evangelie in de samenleving staan?’

Wat bedoel je precies met ‘met en vanuit het Evangelie in de samenleving staan’?

‘Als kerk en christenen hebben we het Evangelie niet voor onszelf alleen. Zoals we lezen in Matteüs 28: het Evangelie moet uitgedragen worden, zodat mensen Christus leren kennen, iedereen is aangewezen op Zijn genade. Het leven is leeg als je Gods liefde niet kent, elk mens heeft dat nodig.

Jezus bidt: ‘Vader, vergeef hen, want ze weten niet wat ze doen.’ Dat is de diepte van de mensheid: we zijn de liefde van God uit ons leven kwijtgeraakt. God komt Zelf daarin, Hij wil ons terugbrengen in de relatie met Hem. De schuld die wij dragen neemt Hij op zich. Ik ben ervan doordrongen, dat wij het van die Ene moeten hebben, van wat Hij volbracht heeft.

Het christelijk geloof is uniek. Sommigen vinden dat je daarmee de indruk wekt dat je de ander uitsluit, maar het is juist omgekeerd: het is een uitnodiging naar ieder mens, ongeacht wie hij of zij is. Zoals Christus bidt: ‘Vader, vergeef het hun’, mogen wij elkaar nooit uitsluiten. Bij Hem is de weg open.’

Elly Bouman (1955) studeerde naast een loopbaan in het zakenleven in deeltijd theologie, respectievelijk aan de Christelijke Hogeschool Ede en de Protestantse Theologische Universiteit. Gedurende die jaren deed ze werkervaring op bij de GZB, volgde een buitenlandstage in India en werkte enkele jaren binnen de geestelijke gezondheidszorg. In 2004 werd ze kerkelijk werker in de Hervormde Adventskerk te Alphen aan den Rijn en in 2008 werd zij als predikant bevestigd in de protestantse gemeenten in Nieuw- en Sint Joosland en Ritthem. Precies acht jaar later, september 2016, maakte zij de overstap naar België, waar zij sinds die tijd dienstbaar is als predikant van de Verenigde Protestantse Kerk in België (VPKB) in Roeselare.

Je werkt in een multiculturele gemeente. Hoe is de opbouw van de gemeente?
'Er zijn ongeveer zestig mensen betrokken, al zijn ze niet elke zondag in kerk. Voor de VPKB is dit een redelijk grote gemeente. Er zijn zo'n tien nationaliteiten, met naast Vlamingen en Nederlanders mensen uit onder andere Colombia, Sierra Leone, Angola, Kameroen, Soedan, Duitsland en Syrië.'

Hoe is dat in de rest van de VPKB?
'Een paar gemeenten hebben ook zo'n grote diversiteit, de meeste bestaan echter vooral uit Vlamingen. In die gemeenten ontbreekt de jeugd vrijwel. In gemengde gemeenten zijn er meer jongeren, vooral kinderen. Voor jongeren is het moeilijk om christen te zijn, dat zie ik ook hier in Roeselare. Dat komt door de invloeden van de samenleving, de contacten met niet-christelijke vrienden. Als christen ben je vaak alleen.
Ik zie ook veel invloed van moslimvrienden. Dat is te merken aan vragen van kinderen in de gemeente over de Drie-eenheid of rond wie Jezus is. Ik ben blij als ze daarmee komen. In de catechese kunnen we er over doorpraten en gedeelten in de Bijbel zoeken waarover je verder kunt nadenken.'

Is de moslimgemeenschap groot in Roeselare?
'Ja, de moskee wordt door ongeveer vijfhonderd mensen bezocht, ook door jongeren. Het huidige gebouw is te klein, er komt daarom een nieuw. Ik hoor ook binnen de moslimwereld wel, dat de invloed van de seculiere samenleving op jongeren merkbaar is. Zo zei een leraar tegen mij: 'Als we kritisch kijken, dan zien we wat in de kerken gebeurt ook in onze traditie opkomen, het gaat ons niet voorbij.' Een andere moslim, meer van de oude stempel, zei echter: 'We moeten erin hameren dat ze erbij blijven, de regels goed meegeven'.'

Hoe wapen jij je jongeren tegen deze invloeden?
'Ik probeer ze inhoudelijk mee te geven wat het christelijk geloof is. In deze samenleving hebben ze kennis nodig. Moslims leren goed hoe alles volgens de islam zit. Ikzelf heb indertijd nog de hele Heidelbergse Catechismus geleerd. Niet die oude woorden maar wel de inhoud wil ik doorgeven. In de catechese gaan we in gesprek en leren ze zelf antwoord te geven op de vragen die ze van andere jongeren krijgen.'

‘Voor jongeren is het moeilijk om christen te zijn. Er is ook invloed van moslimvrienden, dat is te merken aan vragen over de Drie-eenheid of rond wie Jezus is.’

Hoe is het om protestant te zijn in een overwegend rooms-katholiek land?

‘Er zijn in verhouding niet veel praktiserende rooms-katholieken, maar het is wel de grote kerk. In Roeselare zijn bijvoorbeeld verschillende rooms-katholieke parochies, terwijl onze kleine protestantse gemeente een grote regio bedient. Als protestant doe je echter wel mee in allerlei verbanden, bijvoorbeeld in het interlevensbeschouwelijk overleg van de stad. Ook wat betreft de relatie ten opzichte van de overheid worden we als protestanten echt gezien. We worden ook betaald door de overheid, we tellen ten volle mee. In België zijn we allemaal gelijk, er wordt gesproken over ‘kerkfabrieken’: de rooms-katholieke, de protestantse, enzovoort. De Rooms-Katholieke Kerk heeft geen uitzonderingspositie.

Op kerkelijk niveau zijn er goede contacten met de Rooms-Katholieke Kerk. Aan de andere kant merk ik binnen protestantse gemeenten ook een stuk angst om opgeslokt te worden, als je te ver gaat in oecumenische contacten. Men wil de eigenheid bewaren.

Ik zelf ervaar in het contact met anderen respect voor de traditie waarin je staat. Er is openheid in de gesprekken en bereidheid om te luisteren naar waar je uit leeft.

Dat geeft ook mooie mogelijkheden: tijdens de jaarlijkse oecumenische Week van Gebed in januari was er op verschillende plaatsen een gezamenlijke viering. Hier werd ik uitgenodigd om een bijbelstudie te houden in een rooms-katholieke parochie met leden uit beide kerken. Dat beviel zo goed, dat de deken van die parochie in juni in onze protestantse gemeente een gezamenlijke bijbelstudie geleid heeft. Beide keren stond de Bijbel duidelijk centraal, daar hebben we samen naar geluisterd. Er waren soms andere accenten, het was verrassend om zo van elkaar te leren.

In persoonlijke contacten in mijn gemeente merk ik wel dat sommigen moeite hebben met de contacten met de rooms-katholieken. Vooral mensen met een rooms-katholieke achtergrond die protestant geworden zijn, vinden bepaalde zaken in de rooms-katholieke leer niet bijbels, zoals de rol van Maria en de heiligenverering. Ik krijg dan vragen over hoe ik met zo’n kerk contact kan hebben en of ik niet moet zeggen, dat het onbijbels is. Ik zie echter in het Evangelie dat Christus voor allen

De gemeente van Elly Bouman in Roeselare kent zo'n tien nationaliteiten: 'Vlamingen en Nederlanders, mensen uit Colombia, Sierra Leone, Angola, Kameroen, Soedan, Duitsland en Syrië.'

gestorven is. Vanuit het geloof in Zijn liefde, ga ik graag in gesprek. En dat kom ik ook in de contacten met rooms-katholieken tegen.'

Als het gaat over beleid: doet iedereen mee of wordt het toch bepaald door Westerlingen?

'In de VPKB wordt het beleid gedomineerd door Walen, Vlamingen en Nederlanders. In de plaatselijke gemeenten zie ik onder andere culturen vooral een missionaire houding. Wat wij met beleid proberen te bereiken, hebben de Afrikanen in zich. Een gemeentelid van me zet mensen op haar werk aan het denken door hoe ze leeft. Ik merk bij mezelf ook verandering: minder beleidsmatig denken, meer zoeken naar hoe ik het kan verweven in mijn leven.

Als je als christen echt leert verstaan waaruit je leeft, dan leef je al missionair. We moeten terug naar de kern waaruit het voortkomt. Ik ben niet tegen beleid, maar methodes redden de kerk niet. Christus is het Hoofd van de Kerk en daaruit mag beleid voortkomen.

In Roeselare zit je wel in dat kerkverband, maar in de gemeente en ook in de kerkenraad is er geen ruimte, geen bodem, voor wat er aan landelijke rapporten op tafel komt. Het raakt niet aan waar zij mee bezig zijn. Wel raakt hun de nood die ze in hun thuisland zien, daar zetten ze zich voor in. Of als ze zien dat anderen hier aanlopen tegen allerlei procedures. Ook zijn er zorgen van ouders over de invloed van de westerse samenleving: ze ervaren, dat ze op geloofsgebied hun kinderen niet mee kunnen krijgen in hun manier van geloven.

Onder de synodeleden zijn er wel enkelen uit andere culturen, met name onder de leden uit Wallonië: daar zijn ook Afrikaanse predikanten, bijvoorbeeld uit Congo en Rwanda. Bij een bijeenkomst van nieuwe predikanten in België van de deelnemers uit Wallonië waren vijf van de zeven Afrikaans. Van een van hen hoorde ik dat hij werkt in een gemeente met alleen maar blanken.'

Hoe lukt het je om in je eigen gemeente Westerlingen en Afrikanen bij elkaar te houden?

'Door te concentreren op de kern van gemeente-zijn. Ik word regelmatig verrast door ons Afrikaanse kerkenraadslid: hij kan met weinig woorden zo goed aangeven wat we-

‘Het gaat niet om denken in structuren, maar om denken in relaties.’

zenlijk is. Het gaat niet om denken in structuren, maar om denken in relaties: je bent er voor elkaar, want God is er voor jou. Van het Indonesische kerkenraadslid leer ik de waarde van gebed: als er bij haar problemen zijn wil ze samen bidden. In de kerk! Want dat is het huis van God.
De diensten zijn qua liturgie vrij traditioneel protestants. Dat vindt men prima. De Afrikanen hier houden ook van een stukje rust, anders waren ze wel naar een andere gemeente gegaan. Wel vinden ze het fijn om af en toe iets meer van de expressieve cultuur te zien, met feesten hebben we daarom bijvoorbeeld extra muziek, dan zie ik ook het enthousiasme. We zingen soms ook een lied in het Engels of Frans.
Belangrijk is ook het samen koffiedrinken en eten na de dienst. Voor de Startzondag hadden we kaartjes gemaakt waarmee mensen iemand konden uitnodigen. Ook brachten de gemeenteleden eten mee, zodat we na de dienst samen konden eten. Omdat er weinig gasten waren, was er veel te veel eten. Een Maleisisch gemeentelid ging daarom de straat op om mensen uit te nodigen en al gauw schoven zo’n vijftien mensen aan.
Het samen eten is echt iets Afrikaans, maar de Vlaamse gemeenteleden zijn het ook gaan waarderen. Het is ook een goede manier om met elkaar in gesprek te komen en dat kan leiden tot verdere verdieping. Zo houden gemeenteleden uit andere culturen ons ook een spiegel voor: de zondagse dienst en het alledaagse leven zijn geen twee aparte werelden, ze horen bij elkaar.
Onlangs was ik op zondag bij gemeenteleden uit Sierra Leone voor een huiszegening. Met behulp van een orde uit het Dienstboek beleefden we een bijzondere viering. Er waren veel vrienden en ook gemeenteleden, mensen uit verschillende landen. Daarna hebben we samen gegeten. Ik moest denken aan Pinksteren: ‘ze kwamen samen, baden, loofden God, aten samen en deelden met elkaar’.’

— Foka van de Beek is theoloog, staflid van de Nederlandse Zendingsraad en hoofdredacteur van *TussenRuimte*.

‘Er was bijna niets voor dove mensen’

Mensen met een handicap lijken haast als vanzelf in de marge van de samenleving te schuiven. Kijk meer naar hun capaciteiten in plaats van elkaar vast te pinnen of te stigmatiseren, zegt Johan Wesemann, zelf levend met de beperking van doofheid en onder andere actief in Zuid-Soedan voor de organisatie Light for the World.

Van jongs af aan was ik al actief in de dovengemeenschap. Eerst als voorzitter van de Jeugdraad Nederlandse Christelijke Bond van Doven (NCBD). Leden van deze organisatie hebben zich bijvoorbeeld decennia geleden ingezet voor een tehuis voor oudere doven: ‘De Gelderhorst’ in Ede. Hier ben ik trots op. Doorgaans verlopen de contacten van dove mensen met de horende wereld moeizaam, waardoor ze snel in een isolement raken en zich eenzaam voelen.
Ik, en velen met mij, ben me zeer bewust van de maatschappelijke kwetsbaarheid van dove mensen. We moeten getraind worden in contacten met de horende wereld, en de samenleving moet ook een kans krijgen zich het bestaan van de dovengemeenschap te realiseren en te begrijpen.
Lange tijd werd het gebruik van gebarentaal door de dovenscholen de kop ingedrukt. Men vond het getuigen van maatschappelijke onaangepastheid. Ook dacht men dat gebarentaal een negatieve invloed had op de cognitie van dove mensen. Taalwetenschappers hebben echter aangetoond dat gebarentaal een echte taal is en van net zoveel waarde is als gesproken taal. Pas omstreeks 1980 is aan het verbod op gebarentaal een einde gekomen en kon de gebarentolk zijn intrede doen, als intermediair bij de communicatie tussen dove en horende mensen. Belangrijk in situaties zoals ziekenhuisopname, bezoek bij de notaris, ondervraging door de politie (!), begrafenis van de naasten en zo meer.

Bevoogdende zorg

Vlak na de Tweede Wereldoorlog was de situatie van dove en gehandicapte mensen heel anders dan nu. Men achtte zich verplicht deze groepen mensen vanuit ethische opvattingen te beschermen en de nodige zorg aan te bieden. Ook vanuit de christelijke wereld maakte men zich sterk voor het welzijn van dove en gehandicapte mensen.

Hoe goed bedoeld ook, de begeleiding werd door gehandicapte mensen wel eens opgevat als bevoogding. Dat leidde soms tot vervelende discussies, alsof we niet dankbaar genoeg zouden zijn. Gelukkig kunnen we het gesprek gaande houden over de vraag hoe de samenleving steeds opnieuw ingevuld en geordend moeten worden, zodat gehandicapte mensen een zelfstandig en autonoom leven kunnen leiden. Uiteraard gaat dat ook op voor dove mensen, bij wie ik behoor.
Het is niet altijd een eenvoudige opgave, omdat het begrip dienstbaarheid steeds anders ingevuld moet worden aan de hand van de maatschappelijke reflectie. De 'bevoogdende' plicht om voor gehandicapte mensen te zorgen, zie ik gelukkig geleidelijk transformeren tot een samen optrekken naar een gelijkwaardige plaats voor iedereen.

De ruimte krijgen

Dit streven betekent vooral dat gehandicapte mensen ook de ruimte moeten krijgen de regie in eigen hand te nemen. Dat kan alleen als de samenleving bereid is gehandicapte mensen toe te rusten en te voorzien in concrete voorzieningen, zoals de verlaging van drempels en toegankelijk maken van openbare gebouwen en kerken. Bijkomend voordeel is dat ook oudere en moeilijk lopende mensen de rolstoelhelling kunnen gebruiken om binnen te komen.
Deze emancipatie gaat niet vanzelf. Veel mensen denken dat dergelijke voorzieningen te veel geld kosten, zonder te beseffen dat infrastructurele voorzieningen in het voordeel van ons allemaal werken. Daarom: handen uit de mouwen voor de gehandicapte mensen samen met hun bondgenoten, om de samenleving en de politiek ervan bewust te maken hen als gelijken te accepteren, vanuit het begrip gedeelde verantwoordelijkheid met respect in de richting van diversiteit.

Inclusief beleid in de kerken

Met name van kerken wordt gevraagd dat ze zich moeten instellen op de veranderde beeldvorming jegens gehandicapte mensen. In het licht van inclusief beleid moeten gehandicapte mensen gezien worden en de kans krijgen hun talenten te ontwikkelen. Ze moeten niet langer gezien worden als mensen die tot niet veel in staat zijn.
Wellicht dienen als eerste de kerkleden bewust gemaakt te worden dat de mate van handicap voor een groot deel afhankelijk is van de toegankelijkheid van de samenleving. Ook zullen we moeten nadenken hoe we de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid kunnen delen samen met

gehandicapte mensen. In mijn geval bijvoorbeeld kom ik met mijn talenten vooruit dankzij de aanwezigheid van de doventolk als intermediair. Dankzij zo'n tolk zou ik zelfs theologie kunnen gaan studeren en predikant worden. Toentertijd een onbestaanbare gedachte.
Zo zijn er een heleboel uitdagingen voor de kerk om gehandicapte mensen te betrekken bij zaken die op het eerste gezicht niet mogelijk lijken. Belangrijk is natuurlijk eerst naar gehandicapte lidmaten te luisteren en hen te vragen aan welke kerkelijke activiteiten ze graag willen deelnemen. Dit alles vanuit de gedachte van inclusiviteit op basis van gelijkwaardigheid en respect, vooral in het geven van gelijke kansen. Ook moeten we ouders van gehandicapte kinderen niet vergeten. Naast het bidden moeten we hen ook wegwijs maken om een plaats in de samenleving te kunnen vinden.
Kortom, inclusief beleid betekent dat gehandicapten gewoon meedoen op alle niveaus van maatschappelijke activiteiten.

Pionier

De gehandicaptenwereld kent ook eigen belangenorganisaties om te lobbyen voor voorwaardenscheppende mogelijkheden tot een toegankelijke samenleving, van drempelvrije gebouwen tot en met deelname aan universitaire opleidingen.
Ik was een van de pioniers, eerst voor eigen lotgenoten, later ook in breder verband op Europees niveau. Ik was directeur van de Europese Organisatie van Doven, daarna acht jaar voorzitter van het Europees Gehandicapten Forum. Ik heb deze complexe functie kunnen uitoefenen dankzij het bestaan van de gebarentolk, dus op een gunstig tijdsgewricht.
Veel mensen weten niet dat het Europees Gehandicapten Forum als een koepelorganisatie van nationale en Europese gehandicaptenorganisaties het een en ander voor elkaar heeft gekregen. Diverse Europese richtlijnen zijn daar een goed voorbeeld van. In openbare ruimten zoals nieuwe spoorwegstations worden nu compleet toegankelijke liften gebouwd. Dove mensen, en ook mensen met bijvoorbeeld claustrofobie, kunnen zonder angst in de liften stappen, omdat die tegenwoordig glazen wanden hebben waardoor eventuele hulp in nood zichtbaar is.
Verder willen gehandicapte mensen en hun ouders graag af van de speciale scholen, ze willen liever meedoen aan het regulier onderwijs. Geen makkelijke opdracht, en niet op alle fronten gaat de emancipatie gelijk op. In sommige opzichten zal dat ook gewoon niet lukken. We moeten ook niet nietsontziende emancipatie willen, daarmee kunnen normen en waarden weer in het geding komen. Maar dit terzijde.

Instructies in gebarentaal in een samenwerkingsproject van Light for the World in Rwanda.

VN-verdrag

Wereldwijd gezien gebeurde er iets merkwaardigs: op 13 december 2006 werd het VN-Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap ondertekend in de plenaire zitting in New York. Na tien jaar ‘wachten’ werd het Verdrag in ons land uiteindelijk op 14 juli 2016 door de regering geratificeerd.
Dit versterkt de positie van mensen met een beperking, omdat hierin bepaald wordt dat zij gelijke rechten hebben op het gebied van wonen, scholing, vervoer, werk en een aantal andere terreinen. Het Verdrag geeft een verdere uitwerking van de verplichtingen die de regering al heeft op grond van bestaande mensenrechtenverdragen.

Persoonlijke inzet

Omdat ik als voorzitter van het Europees Gehandicapten Forum alleen honoraria krijg, moest ik sinds 1993 verder gaan als kleine zelfstandige. Dat is zo gebleven tot het jaar 2017. Ik voerde bijna vijfentwintig jaar lang opdrachten en adviezen uit met dove en gehandicapte mensen als aandachtsveld.

Allengs raakte ik geïnteresseerd in het wel en wee van dove mensen in Oost-Afrika, met name Rwanda, Oeganda en Kenia. Ik gaf er empowermenttraining ter versterking van de emancipatorische beweging van dove mensen, om zo een dialoog met de samenleving en de overheid op gang te kunnen brengen. Er was daar bijna niets voor dove mensen, ook niet voor gehandicapte mensen in het algemeen. Sommige mensen daar beschouwden een handicap als een straf van God. Heel schrijnend.
Dat mijn inzet voor gehandicapte mensen mogelijk was, heb ik allereerst te danken aan Voluntary Service Overseas (VSO), een wereldwijde organisatie vanuit het Verenigd Koninkrijk met een bijkantoor in Nederland. Later vanuit Kentalis International, een onderdeel van Koninklijke Kentalis, waar ook het christelijke Doveninstituut Effatha in opgegaan is. Ik was tien jaar lang bestuursadviseur van Kentalis.
Gezien de belangen en vanwege mijn interesse in sociale wetenschappen begon ik op mijn 57e met de studie Bestuurskunde aan de Universiteit van Utrecht. Deze rondde ik in drie jaar tijd op masterniveau als doctorandus af. Je bent dus nooit te oud iets te ondernemen!
Deze studie is mogelijk geweest dankzij twee gebarentolken, die in afwisseling de colleges voor mij vertaalden. Natuurlijk was het ook hard werken om op deze manier wetenschappelijke verhandelingen en onderzoeken te bestuderen en scripties te schrijven.
Ik zeg weleens dat je enerzijds het heft in eigen hand moet nemen, maar anderzijds ook de teugels een beetje laten vieren in afwachting van wat er op je pad komt. Dus je laten leiden door wat je hart ingeeft oftewel: vertrouwen op Gods voorzienigheid. Het valt niet altijd mee, maar ik heb het wel gedaan.

Profilering in Zuid-Soedan

Na mijn pensionering deed ik verschillende klusjes op het gebied van advisering en ik vervulde ook een paar bestuursfuncties. Vervolgens heb ik op verzoek gesolliciteerd naar een bestuursfunctie bij Light for the World (LFTW). Dit is van oorsprong een organisatie voor medische hulpverlening aan blinde mensen in ontwikkelingslanden, later getransformeerd tot een organisatie met aandacht voor inclusief beleid voor alle gehandicapte mensen in kansarme landen. Viermaal bezocht ik intussen Zuid-Soedan en ik ga er wellicht voor de vijfde keer naartoe.
Na een langdurige strijd met Noord-Soedan werd op 11 juli 2011 de Republiek Zuid-Soedan tot een onafhankelijke staat uitgeroepen, als jongste land ter wereld. De bloedige strijd werd veroorzaakt door het verschil in ge-

loof tussen moslims en christenen. Helaas volgde na de onafhankelijkheid een burgeroorlog in Zuid-Soedan, veroorzaakt door tribale machtsstrijd. Deze burgeroorlog brengt grote sociale en economische gevolgen met zich mee. Mensen hebben gebrek aan bijna alles, er heerst grote armoede. Ook is er nauwelijks enige vorm van onderwijs. Openbare medische diensten zijn er ook niet.
Ligth for the World is in Zuid-Soedan betrokken bij empowermenttrainingen aan vertegenwoordigers van gehandicapte mensen om zo samenwerking te bevorderen. Ik geef mijn training in de internationale gebarentaal met Engels als voertaal. Mijn presentaties worden allemaal in gesproken Engels vertaald door een Oegandese gebarentolk. Ook maak ik natuurlijk gebruik van powerpoints en sheets.
Een speerpunt van het trainingsprogramma is mensen met een handicap met elkaar te laten samenwerken zodat ze met een herkenbare identiteit zichtbaar worden voor de 'buitenwereld'. Zo kunnen ze zich gezamenlijk inspannen om aandacht te vragen voor hun noden. Deze profilering als koepelorganisatie kan helpen in contacten met Unesco, Unicef, het Rode Kruis, andere internationale non-gouvernementele organisaties, en ook met Zuid-Soedanese overheidsinstanties zoals de ministeries van Onderwijs en Sociale Zaken.

Lichtende hoop

Als ik alles de revue laat passeren, weet ik me vooral dankbaar dat ik dit mag doen en meemaken ondanks mijn beperking. Natuurlijk ken ook ik ups en downs, in zoverre dat ik me soms afvraag waarom mij dit overkomt. Dat is de realiteit van ons leven, handicap of niet. Laat ik tot slot zeggen dat we allemaal meer moeten kijken naar de aanwezige capaciteit van gehandicapte en alle andere mensen in de samenleving, in plaats van elkaar vast te pinnen of te stigmatiseren. Zoals het kerstgebeuren ons laat zien: lichtende hoop in een donkere tijd.

— Johan Wesemann was bestuurslid van Ligt for the World en is per 1 oktober bij dezelfde organisatie veldwerker geworden met speciale aandacht voor gehandicapte mensen in Zuid-Soedan.

Stem en gezicht geven

Onlangs ontdekte ik Expressions for Justice, onderdeel van mensenrechtenorganisatie International Justice Mission, die kunst gebruikt in de strijd tegen onrecht. Een prachtig initiatief waar kunstenaars de ruimte krijgen om met hun kunst mensen te raken en in beweging te brengen.
Met het beeld 'Monddood' wil kunstenares Jetty Knoop 'het onzichtbare zichtbaar maken, stem geven aan hen die niet kunnen spreken, maar die zo'n belangrijke plek innemen in het werk van International Justice Mission'.
Jezus doet dat: Hij maakt mensen zichtbaar en geeft hen een stem. Toch lijkt hij in het verhaal van de Kanaänitische vrouw eerst nog tot dit inzicht te moeten komen (Matt. 15). Deze vrouw in de marge roept naar Jezus om haar dochter van demonen te bevrijden, maar Jezus keurt haar geen woord waardig. Na het dringende verzoek van zijn discipelen om haar weg te sturen, geeft Jezus aan dat Hij alleen naar het volk Israël is gezonden. De vrouw houdt vol, haar dochter móet geholpen worden. Nu meldt Jezus haar dat 'het niet goed [is] om kinderen hun brood af te nemen en het aan de honden te voeren'. Weer laat de vrouw zich niet afschrikken. Ze stemt zelfs in met haar positie, maar voegt er adrem aan toe dat honden wél de kruimels eten die van de tafel vallen. Dit raakt Jezus, waardoor hij zijn standpunt wijzigt. 'U hebt een groot geloof!', antwoordt Hij de vrouw die niet bij zijn directe opdracht hoort. Vanaf dat moment is haar dochter genezen.
Jezus' reacties troffen mij: ondanks een ideaal kan het een tijd duren voordat je onzichtbaren en stemmelozen echt ziet en in actie komt.

— Jolien van Braak MA studeerde kunstgeschiedenis en theologie en zoekt de verbinding van beeldende kunst met geloof, kerk en theologie.

Jetty Knoop, 'Monddood'
Foto: Anne du Chatinier
Bron: www.expressionsforjustice.nl

NZR-Raadsvergadering – over leiderschap

Op 28 september, de dag waarop Barack Obama in Amsterdam sprak over het thema leiderschap, bogen ook de leden van de NZR zich over dat onderwerp. Zendingsorganisatie Verre Naasten vertelde over de methode Timothy Leadership Training: de kennis die je al hebt deel je op een gerichte en concrete wijze met anderen. Het doel van het programma is kerkleiders te trainen die op hun beurt weer anderen kunnen trainen. De training richt zich op het als discipel aanwezig zijn op het zendingsveld. Het gaat om je nabijheid, niet alleen om kennisoverdracht.
Na de inleiding van Verre Naasten zeiden we tegen elkaar: 'Als je als leerling tussen de volken aanwezig bent, laat je heel letterlijk iets zien van Gods nabijheid bij de mensen. Leidinggeven betekent vooral volgeling van Jezus zijn, ook al zijn we klungelchristenen. Leidinggeven betekent ook durven geloven in nieuwe initiatieven en vertrouwen op nieuwe wegen, ook al zetten we kleine stapjes.'
In de seculiere taal van 'Timothy' Obama in Amsterdam klonk dezelfde toon. Hij sloot zijn lezing af met het advies: 'Draag bij aan de dingen die jij belangrijk vindt, zorg dat de wereld steeds een klein beetje beter wordt, en uiteindelijk is de vooruitgang enorm.'
Het tweede gedeelte van de NZR-vergadering was gewijd aan zeventig jaar NZR-publicaties over de zending. In 1948 verscheen *De Heerbaan – Algemeen Zendings Tijdschrift*. *De Heerbaan* startte vanuit het besef dat de zending zich in een crisis bevond. Het was een protestantse uitgave, die na 1972 gecombineerd werd met het rooms-katholieke *Het Missiewerk*. Een dergelijk oecumenisch initiatief lijkt tegenwoordig niet haalbaar, maar het leidde destijds tot de uitgave van *Wereld en Zending*.
Toen in 2008 de Nederlandse Missieraad werd opgeheven, werd de publicatie vervolgens uitgegeven onder de naam *TussenRuimte*. Het tijdschrift werd tegelijkertijd flink gemoderniseerd en geactualiseerd. Dr. Gert Noort maakte aan de hand van de historie van deze publicaties boeiende aantekeningen bij het begrip 'crisis in de zending'.
— Dineke Spee

Symposium 'De kaarten op de kerk gezet'

Op 28 september kwamen in de bovenste zaal van de Vrije Universiteit in Amsterdam zo'n 150 mensen bijeen voor het symposium over Visser 't Hooft. De aanleiding was de promotie van dr. Jurjen Zeilstra op de biografie van Visser 't Hooft. Er waren drie sprekers uitgenodigd om een lezing te houden en er werden spontaan persoonlijke herinneringen gedeeld. Ook werden er filmbeelden vertoond: een interview en een van zijn toespraken op een synode.
Wat mij aansprak was de

ontdekking dat wat Visser 't Hooft dreef om de Wereldraad van Kerken op te richten, nog steeds relevant is. De nood van de wereld de kerk binnenbrengen. Als kerken internationaal verbinding zoeken met actuele thema's, waar we ons zorgen om maken. Een sterke oecumenische stem zijn om invloed uit te kunnen oefenen en zo het geloof actueel maken. Zo wilde Visser 't Hooft het geloof en de kerk relevant laten zijn en actueel, juist ook voor jongeren.

— Renate Japenga

'De muren omlaag' – The Justice Conference

Met enige reserve stap ik de auto uit: 'Daar gaan we', zeg ik tegen mezelf. Ik sta op het punt om The Justice Conference van 26-27 oktober binnen te lopen in Barneveld. Eerlijk gezegd: ik voel mezelf bij aankomst al op 0-1 staan. Ik ben namelijk met de auto, terwijl we in de ticketbevestiging werden aangemoedigd om zoveel mogelijk met het openbaar vervoer te reizen. Maar ja: drie kwartier reizen in plaats van één zou betekenen dat ik minstens een half uur vroeger moest opstaan. Dat was me een te groot offer …

Nu ken ik het hart van de organiserende partijen een beetje. Zij zijn er niet op uit om mij te vertellen hoe laag ik scoor op sociale gerechtigheid. Met de verpakkingen van mijn kant-en-klaarmaaltijden houd ik een berg plastic in stand. De broeken die ik draag worden waarschijnlijk door kinderen gemaakt. Op mijn Facebook-vriendenlijst komt geen gevlucht mens voor. Zo kan ik nog wel even doorgaan.

Ik krijg het op deze thema's al niet voor elkaar. En nu stel ik mezelf bloot aan nog meer thema's. Waarom? Toch word ik al snel milder. Ik word geraakt. Niet door schuldgevoel, maar door het verhaal van Myrto Theacharous met de titel: #GodToo. God identificeert zichzelf met de onderdrukten. Dit gaat helemaal niet over mijn verantwoordelijkheidsgevoel, maar over Gods hart. Spreker Ruth Valerio maakt deze verandering in mijn denken compleet. 'Met een groter verantwoordelijkheidsgevoel zullen we deze wereld niet veranderen. Liefde is wat we nodig hebben.' Natuurlijk! Vanuit verantwoordelijkheidsgevoel kost het alleen maar energie, maar wanneer liefde mij drijft, wordt het zomaar heel anders.

— Jan Willem Janse, relatiemanager bij MissieNederland

Hope for Europe: 'We doen dit met elkaar!'

'Hope for Europe', gehouden van 8-13 oktober en georganiseerd door de Europese Evangelische Alliantie (EEA), was de eerste Europese conferentie die ik bezocht. Ik heb het ervaren als een voorrecht om samen met organisaties die soms al

meer dan honderd jaar zendingservaring hebben, God te zoeken en na te denken over de toekomst. 'We doen dit met elkaar', zo voelde het.
Ik was er namens Beach Mission, een organisatie die evangelisatiereizen organiseert naar populaire (feest)vakantiebestemmingen voor jongeren. De conferentie was een goede gelegenheid om contacten te leggen met de bedoeling om ook een Europees discipelschapnetwerk op te zetten. We hopen daarmee dat de jongeren op straat, de deelnemers aan onze reizen en de kerken met wie we samenwerken, zullen groeien in geloof en missionaire bewogenheid.

— Dirk-Jan Boerman, voorzitter Beach Mission

PKN-scriba over het boek 'Rond de tafel'

Op 26 september gaf PKN-scriba René de Reuver op uitnodiging van de Protestantse Theologische Universiteit een reactie op het boek *Rond de tafel. Maaltijd vieren in liturgische contexten*. 'Tijdens mijn eerste interview als scriba, op zondag 18 juni 2016, merkte ik al op: 'Geen kerk zonder keuken'. Kerk en keuken horen bij elkaar. In het boek wordt duidelijk hoe wezenlijk de maaltijd in de Bijbel is. God verschijnt aan Abraham in de gestalte van drie vreemdelingen. Gastvrij zet hij hen op het heetst van de dag een voortreffelijke maaltijd voor (Genesis 18). Over eten in liturgische context gesproken ...
Het is opvallend dat de nieuwe vormen van kerkzijn de waarde van de maaltijd volop hebben herontdekt. Ik denk dat er geen pioniersplek is waar niet steevast of regelmatig wordt gegeten. Het zou boeiend zijn om te onderzoeken wat het liturgische gehalte van deze maaltijden is. Wellicht een mooi idee voor een volgend boek over samen eten in liturgische context.
Het boek focust op de praktijk van avondmaals- c.q. eucharistieviering. Van een orthodoxe hervormde gemeente binnen de protestantse, de christelijk-gereformeerde en Nederlands-gereformeerde kerk, tot doopsgezind en rooms-katholiek. Het levert een mooi geschakeerd beeld op. Het zou boeiend zijn om deze avondmaals- en eucharistievieringen te spiegelen aan de maaltijden van Jezus die Lucas beschrijft. En de kritische vraag te stellen of ze evenals de maaltijden in het evangelie een spiegel zijn van het Koninkrijk dat komt?
Het boek opent met het boeiende hoofdstuk 'Dagelijkse kost'. Mirella Klomp en Marcel Barnard onderzoeken hier de relatie tussen de keukentafel en de avondmaalstafel in de huidige cultuur. Zij constateren dat de betekenis en het belang van eten in onze tijd enorm groeit. Eten gaat over onder andere over duurzaamheid, gezondheid, kwaliteit, verantwoorde productie, culinariteit, gastvrijheid. Klomp en Barnard zien hierin een bepaalde vorm van sacramentaliteit. Het

lezen van dit boek maakt mij bewust van de noodzaak van een herwaardering van ons eten en drinken. Wereldwijd schijnen wij in Nederland het minste geld uit te geven en aandacht te besteden aan ons eten en drinken. Volgens mij is nog nooit onderzocht of dit te maken zou kunnen hebben met de geringe frequentie van het vieren van de Maaltijd van de Heer in ons protestantse land. Ofwel: zou er een verband bestaan tussen de protestantse lage avondmaalsfrequentie en onze geringe eetcultuur? We zijn – of waren? – het land van de woorden en van effectiviteit. Wellicht ook een mooie uitdaging voor de maaltijdonderzoekers om hier onderzoek naar te doen.
Ik vind het opvallend dat het boek *Rond de tafel* verschijnt in een tijd waarin de waarde van de productie en het nuttigen van ons voedsel toeneemt en er in protestantse kring volop gesproken wordt over een frequentere avondmaalsviering. Hopelijk stimuleert dit boek de herwaardering van ons eten en drinken aan keuken- en avondmaalstafel en verdiept het de vreugde van samen eten in liturgische context.'

Missionair of radicaal? Willibrord in de Lage Landen

Willibrord, was hij een geduldige prediker die los van politieke bijbedoelingen mensen wilde overtuigen van de waarheid van het christelijk geloof, zoals zijn biograaf Alcuin hem voorstelt? Of portretteert de film *Redbad* (2018) hem terecht als de straffe bekeerder die, in dienst van de Franken, met geweld probeerde de Friese stammen te onderwerpen aan de kerk?
Twee perspectieven die het startpunt vormden voor een uitdagend symposium op 7 november over de zevende-eeuwse missionaris. Organisatoren Anton ten Klooster (TST) en Peter-Ben Smit (VU/UU) grepen de film – uitdrukkelijk een heldenepos en geen documentaire – aan om in dit derde Willibrordsymposium het gesprek aan te gaan over botsende perspectieven op de heilige.
Welke motieven spelen een rol in de presentatie van Willibrord in geschiedschrijving, kerkelijke identificatie en filmische vertelling? Hoe verhouden zich vredelievende missionaire ijver en gewelddadige bekeringsdrang, vroeger en nu? De bijdragen van Alex van Galen, scenarioschrijver van *Redbad*, en historicus Sven Meeder (RUN) leverden een geanimeerd gesprek op met de goedgevulde zaal. Deelnemers kijken terug op een avond van gebed in de voorafgaande vesperviering in de Dom en verdieping in de lezingen. Daarnaast ontvingen deelnemers het deze avond gepresenteerde boek *Willibrord door de eeuwen. Botsende culturen en wisselende perspectieven op de apostel van de Lage Landen.*

— Fokke Wouda MA, PhD Oecumenische Theologie, Tilburg School of Catholic Theology

Christina Vandekerckhove
Rabot
2017

Gedurfde film vol kwetsbare verhalen

'Je leeft in de schaduw van de absolute armoede.' Aan het woord is een bewoner van een van de flats die tegen de vlakte moet in de Gentse wijk Rabot.
Filmmaakster Christina Vandekerckhove, die zelf ook uit Gent komt, besloot de ooit zo mooie maar nu zo vervallen flats centraal te stellen in haar documentaire *Rabot*. De miserabele toestand waarin mensen hier leven, weet ze in fraaie beelden te vangen. Maar ze is er duidelijk voor beducht het leven hier niet onbedoeld te romantiseren. Het leven verlaat de flat. Soms ook letterlijk, wanneer zij die geen toekomst meer zien van de flat springen.
Rabot, winnaar van de publieksprijs tijdens het filmfestival van Gent en intussen verkrijgbaar op dvd, is een niet te missen documentaire als je stil wilt staan bij hoe je respectvol luistert naar kwetsbare mensen in de samenleving. Neem de verwarde en duidelijk getraumatiseerde Ghanese vrouw en haar ex-partner, die zonder schroom voor de camera verschijnen. Volgens de man, die zijn ex-vrouw nog steeds opzoekt, is bier een 'beter hulpmiddel voor haar geweest dan geloof. Door bier heeft ze kunnen overleven.'
Christina Vandekerckhove laat de bewoners hun verhaal vertellen, zonder verder commentaar. Ze drijft de discussies niet op de spits. Ook niet als bewoners zich beschuldigend uitspreken over hoe het in de flats door vreemdelingen 'naar de kloten' is gegaan. De nuance zit 'm in raak gekozen beelden van de flats: zoals de in het portaal geraakte duiven die zich van geen kwaad bewust zijn.
Het is een gedurfde film. Het onderstreept nog maar eens hoe je jezelf kwetsbaar moet opstellen om te luisteren naar je buren. De armoede is dichter bij huis dan je vermoedt.

— Joël Friso is theoloog en lid van Interfilm.

Muziek

Een flinke portie ongeloof

In mijn eerste column voor *TussenRuimte* vertelde ik over een concertreis met collega Floris van Gils naar het Augustiner Chorherrenstift in Vorau, Oostenrijk. Nu, zo'n twee jaar later, hebben we er weer geconcerteerd en genoten van de gastvrijheid van de kloostergemeenschap.
Bij de gezamenlijke maaltijden raakten we in gesprek over de verhouding van het aantal rooms-katholieke en protestantse gelovigen. In Oostenrijk is de meerderheid katholiek: lang was dat meer dan tachtig procent, maar de laatste decennia is dat naar zo'n zestig procent gezakt, terwijl maar ongeveer vijf procent protestants is. De Reformatie heeft er nooit echt voet aan de grond gekregen – in het katholieke Habsburgse Rijk was er weinig politieke of godsdienstige invloed vanuit protestantse hoek. In Oostenrijk is het protestantisme dus met recht een kerk in de marge te noemen.
Die marge liet overigens wel van zich spreken, want – nota bene op verzoek van de organisatie – speelde ik Jan Zwarts Fantasie over 'Een vaste burg is onze God'. De bewerking van dit Reformatielied werd zeer gewaardeerd, maar we zochten ook de oecumene door 'Lobe den Herren, den mächtigen König der Ehren' te laten zingen, geliefd en bekend bij meer- en minderheid. De Augustijner Chorherren bleken over een flinke portie ongeloof te beschikken toen ze hoorden dat de helft van de Nederlanders niet-gelovig is. In Nederland raakt gelovig zijn op zichzelf dus in de marge. Hoewel demografische verschillen natuurlijk hun rol spelen in de vergelijking tussen Oostenrijk en Nederland, verschillen de omstandigheden voor een Vorause priester die in de ziekenzorg werkt toch met die van, bijvoorbeeld, een Rotterdamse predikant-geestelijke verzorger. Desondanks vragen beide marges om onze missie.

— Iddo van der Giessen, BA in Liberal Arts & Sciences, BM in Orgel, student Research Master History in Leiden, Master of Music Orgel en Improvisatie in Den Haag, en Kerkmuziek in Rotterdam. www.iddovandergiessen.nl

Boeken

Paul Woods (ed), *Shaping Christianity in Greater China. Indigenous Christians in Focus,* Oxford: Regnum Books International, 2017, 283 bladzijden, £ 15,00

Onze kennis van de geschiedenis van de kerken die ontstaan zijn uit zendingswerk van westerse organisaties, is vaak vooral gekleurd door wat niet-inheemse zendelingen daarover geschreven hebben. De Chinese kerken en christenen maken daarop geen uitzondering. Het is daarom zeker geen luxe dat deze bundel essays de focus op de Chinese actoren legt. Achttien auteurs – van wie velen met Chinese achtergrond – schrijven vanuit het perspectief van de Chinezen zelf over momenten in de geschiedenis van het christendom in China, Taiwan en Hong Kong. Helaas wordt er niet veel verteld over de tijd onder Mao en daarna. De laatste auteur bespreekt als enige de situatie van christelijk diaconaal werk in het eerste decennium van deze eeuw.

Het is een boek met veel informatie over het werk van de zendelingen en de reactie van de Chinezen. Daarbij gaat het vaak over de periode van ongeveer honderd jaar (1840-1940) waarin de protestantse zending actief was. Onder het communistische regime zijn de buitenlandse zendelingen niet alleen het land uitgezet, maar werd ook gepoogd om hun werk te vergeten of te kleineren. In de laatste decennia is er in China meer oog gekomen voor het werk van deze buitenlandse zendelingen. Zij entameerden het zendingswerk en gaven de Chinezen een beslissende rol in de opbouw van de kerken. Daardoor kon in de tijden van grote vervolging onder Mao het vuur van het geloof onder de as-hoop blijven branden.

De auteurs bespreken een grote verscheidenheid van zendingswerk en beschrijven ook de aversie en felle tegenstand van de Chinezen, die de dualiteit bij de westerlingen niet konden vatten: uit de westerse bron kwam zowel het slechtste – de opiumhandel – als het beste: een boodschap van verlossing en liefde en een grote maatschappelijke inzet.

We lezen prachtige verhalen over medische hulpverlening, educatieve inspanningen, sociale actie en een gedrevenheid om het evangelie door te geven. Veel aspecten die het huidige christendom in China kenmerken, zijn terug te voeren op wat er in die honderd jaar wortel heeft geschoten bij de inheemse bevolking.

In dit rijke boek vinden we essays over de verschillende vertalingen van de Bijbel en de contextualisering ervan in de rijke Chinese cultuur. We lezen over de rol van de vrouwelijke zendingswerkers, de grote diversiteit van het Chinese christendom en het zoeken naar eenheid. Anders dan bij het westerse zendingswerk in een koloniale setting, had de zending in China vanaf het begin te maken met een zelfbewust volk met een lange geschiedenis van hoogstaande cultuur, taal en politieke vormgeving. Vanaf het begin werkten ze in een kritische context met een grote aandacht voor de eigen zelfstandigheid, die al snel verwoord werd in het zogenaamde ‘drie-zelfmodel’.

Het is een boek met verscheidenheid in kwaliteit en verteltrant, maar elk artikel brengt iets om over na te denken, vaak ook met korte biografieën van Chinese christenen. Het essay over de strijd die de christenen in China gevoerd hebben tegen de opiumhandel frappeerde mij. Zendelingen en Chinese christenen hebben – wat er soms ook gezegd wordt - een beslissende rol gespeeld in de afschaffing ervan. De bewogenheid van christenen om het goede te doen en op te komen voor mensen in nood is tot op de dag van vandaag een belangrijk aspect van het Chinese christendom gebleven.
— Bas Plaisier, emeritus predikant van de Protestantse Kerk in Nederland en voorheen zendeling in Indonesië en China

Gijsbert van den Brink, *En de aarde bracht voort. Christelijk geloof en evolutie,* Utrecht: Boekencentrum, 2017, 364 bladzijden, € 22,99

Deze grondige studie van Gijsbert van den Brink, hoogleraar op de University Research Chair voor Theologie en Wetenschap aan de Vrije Universiteit, heeft al heel veel aandacht gekregen en uitgebreide discussies opgeroepen. Jan van Meerten houdt op www.logos.nl een overzicht bij van de reacties in de Nederlandse media en komt voor de eerste twaalf maanden op het enorme aantal van

Bernhard Reitsma (ed.), *Fruitful Minorities. The Witness and Service of Christian Communities in Predominantly Islamic Societies,* Bonn: Verlag für Kultur und Wissenschaft (Culture and Science Publications), 2018, 120 bladzijden, € 10

Fruitful Minorities is verschenen naar aanleiding van een GZB-conferentie in 2012 in Salatiga (Indonesië) over het thema 'Being Christian in the context of Islam'. Daar waren ruim twintig representanten van protestantse kerken uit Azië, Europa, Afrika en het Midden-Oosten aanwezig. Het boek bevat naast een introductie en conclusies dertien artikelen van protestantse auteurs die werkzaam zijn of waren in een land waar moslims in de meerderheid zijn.
In de eerste vier artikelen wordt vanuit verschillende invalshoeken beschreven wat er vanuit bijbels perspectief en de christelijke traditie te zeggen valt over christelijke gemeenschappen als minderheid. De andere artikelen bevatten casestudies over onder andere Algerije, Kosovo, Indonesië, Egypte, Centraal-Azië en de situatie van de Armeense protestanten in het Midden-Oosten. Daarnaast is er ook een bijdrage over 'Muslim Background Believers' in Nederland.
Het is een mooie bundeling van artikelen, waarbij een interessante inkijk gegeven wordt in het kerkelijk leven in deze (soms vrijwel onbekende) contexten. Het geeft veel stof tot nadenken over de bijbels-theologische vragen waarmee broeders en zusters te maken hebben als minderheid in een islamitische maatschappij. *— Foka van de Beek*

rond de 350. In *TussenRuimte* ga ik daarom heel specifiek in op de betekenis van dit boek vanuit missionair en intercultureel gezichtspunt.
De elkaar snel opvolgende drukken en het grote aantal reacties zeggen op zichzelf al heel veel, niet alleen over de inhoudelijke, maar ook over de culturele betekenis van de studie van Van den Brink. Het laat zien dat de ervaren spanning tussen het christelijk geloof en het evolutionair wereldbeeld groot en wijdverbreid is. De aard van de discussies in zowel kranten als in de blogosphere laat zien dat sterk uiteenlopende posities met veel passie worden verdedigd, omdat er volgens de auteurs heel veel op het spel staat. Vaak kijken we vanuit Europa enigszins met verbazing naar de Verenigde Staten, waar in de zogenaamde 'culture wars' verschillende theologische posities heel direct met bepaalde politieke en culturele posities worden verbonden, maar de intensiteit van dit debat laat zien dat dergelijke verbanden ook in Nederland worden gelegd.
Van den Brink is zich bewust van de culturele betekenis van het schepping-en-evolutie-debat en daarmee ook van de missionaire betekenis van zijn studie: wanneer we niet aangeven hoe het mogelijk is een orthodox-christelijk geloof te combineren met een evolutionair wereldbeeld, zal het geïnteresseerde buitenstaanders die de wetenschap respecteren heel moeilijk maken het christelijk geloof serieus te nemen en te omarmen (14, 23). Ook zal het christelijke studenten en natuurwetenschappers opzadelen met grote spanningen, als ze de indruk hebben dat ze moeten kiezen tussen geloof en wetenschap (13, 23v).
Culturele realiteitszin is ook daar aanwezig waar Van den Brink erop wijst dat we moeten oppassen het christelijk geloof al te zeer te verbinden met het gangbare wereldbeeld. '[W]e moeten ervoor uitkijken dat we de evolutietheorie niet 'kerstenen'. De christelijke theologie moet deze vanwege haar huidige plausibiliteit zeker serieus nemen, maar tegelijkertijd gaat het maar om een van de vele wereldbeelden en weten we vanuit de geschiedenis dat wereldbeelden komen en gaan' (339, vgl. 23).
Tegelijkertijd zou de analyse verdiept kunnen worden als deze studie een sterker cultureel bewustzijn had getoond. Waarom heeft het wetenschappelijk wereldbeeld in belangrijke kringen in Europa niet alleen zo'n grote autoriteit, maar bepaalt het ook zo sterk de hele werkelijkheidsbeleving? Onderzoek van ons eigen PThU-team in Franssprekend Afrika heeft laten zien dat studenten en academici daar de wetenschap weliswaar omarmen, maar dat het wetenschappelijk wereldbeeld veel minder dan in Europa de ruimte heeft de hele werkelijkheidservaring te domineren.
Een bewustzijn van dergelijke culturele verschillen zou er, denk ik, toe moeten leiden dat er naast het zoeken van consonantie tussen geloof en wetenschap meer aandacht zou zijn voor de relativering van de betekenis van de natuurwetenschap in relatie tot andere kennistoegangen tot de werkelijkheid.
Naast de vragen die de interculturele theologie stelt bij de analyse van *En de aarde bracht voort*, stelt deze studie andersom ook vragen aan de interculturele theologie.

De disciplinaire focus van de interculturele theologie kan leiden tot een fixatie waarbij er expliciet of impliciet vanuit gegaan wordt dat elke spanning tussen het christelijk geloof en haar omgeving uitputtend in culturele termen kan worden geanalyseerd. Het moderne wetenschappelijke bedrijf is zelf inderdaad een cultureel product, dat niet begrepen kan worden los van de Europese sociale en culturele werkelijkheid waarin het zich verder heeft ontwikkeld, met inbegrip van de culturele invloeden vanuit onder meer de Arabische en Zuid-Aziatische wereld die haar mede hebben gevormd. Dat wil echter niet zeggen dat wetenschappelijke overtuigingen slechts een sociale en culturele constructie zijn. Van den Brink wijst er terecht op dat wetenschapsscepsis even problematisch is als wetenschapsverheerlijking (78).
Hier zijn ook theologische redenen voor: volgens het christelijk geloof heeft de mens als beeld Gods de roeping de schepping tot ontwikkeling te brengen en daar hoort ook het onderzoek van de schepping bij. Juist omdat de wereld Gods schepping is, is deze geen chaos, maar heeft ze een structuur die door menselijk onderzoek en studie kan worden blootgelegd, zonder haar daarmee van elk geheimenis te ontdoen.
Dat betekent dat het nadenken over evangelie en cultuur niet simpelweg alle cultuur kan relativeren alsof elke culturele overtuiging even goed of waar is. Omdat niet alleen de Schrift maar ook 'het boek der natuur' het handschrift van de goddelijke auteur bevat, moeten we de vraag stellen waar culturele uitingen inclusief de wetenschap ons waarheden of sporen van waarheid laten zien, die we vervolgens in gesprek laten gaan met ons geloofsverstaan. Aan dat gesprek heeft Van den Brink een buitengewoon belangrijke en kundige bijdrage geleverd. Want alles is cultuur, maar cultuur is niet alles.

— Benno van den Toren, hoogleraar Interculturele Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit locatie Groningen

Afua Hirsch, *Waarom ras ertoe doet,* Amsterdam: Atlas Contact, 2018, 376 bladzijden, € 24,99

Afua Hirsch is journalist en jurist en groeide op in een *well-to-do* Londen. Van moeders kant kreeg ze haar Ghanese voornaam mee, van haar vader haar achternaam en lichtere huid. Diens Joodse vader vluchtte voor de nazi-terreur in 1938. In haar genen draagt Afua een mix van slavernij, pogroms en vluchtverhalen.
Tijdens haar studie aan de universiteit en door haar vriendschap met Sam, ook van Ghanese afkomst maar afkomstig uit een *working class* wijk, realiseert ze zich gaandeweg dat de Britse samenleving doortrokken is van racisme en achterstelling van immigranten.
Als lezer neemt ze je mee in haar zoektocht naar haar eigen identiteit. Een reis die haar onder andere naar Afrika brengt, waar ze tot haar teleurstelling niet het beloofde land aantreft. Ze blijkt daar voor de Ghanezen meer Brits te zijn, dan ze zelf eigenlijk wil waar hebben.

Ik vind de Nederlandse titel goed gevonden, omdat het begrip 'ras' direct tegenspraak oproept. In de naoorlogse periode is dat een taboewoord geworden. Maar Afua ontdekt hoe immigranten – en hun (kinds) kinderen – voortdurend anders behandeld worden. Eerder aangehouden worden bij politiecontrole, niet erkend worden in je vakgebied, altijd maar weer de vraag 'waar je vandaan komt'. Ook zij ervaart dat. Aanvankelijk, ik moet het eerlijk toegeven, irriteerde het boek mij. Weer zo'n aanklacht, weer iemand die overgevoelig is. Maar de eerlijke zoektocht naar haar identiteit, haar twijfels en haar betrokkenheid, maakten dat Afua Hirsch mij een spiegel voorhield. Dit boek gaat niet alleen over de Britse samenleving, maar beschrijft dezelfde mechanismen in de omgang met 'minderheden' (islamieten, allochtonen) en vluchtelingen die ook in ons land spelen. Ze laat zien dat de Brexit-campagne inspeelde op angsten die bij de bevolking leefde, waarbij gesuggereerd werd dat immigranten de verzorgingsstaat ondermijnen. Ook in ons land gebruiken politici dit argument in een pleidooi de grenzen te sluiten.

Ze geeft ook verrassende voorbeelden van geschiedschrijving door de ogen van de heersende klasse. Zo was William Wilberforce voor mij – evenals voor haar – de christelijke 'held' die ijverde voor de afschaffing van de slavernij. Maar Afua ontdekt dat in Wilberforce's dagen al duizenden niet-witte mensen ('negro's) in het Verenigd Koninkrijk leefden. Onder hen was een politiek zeer bewuste groep die geleid werd door Ignatius Sancho, op een slavenschip geboren. Hij schreef brieven aan vooraanstaande tijdgenoten om hen bij de strijd tegen de slavernij te betrekken. En in 1789 verscheen een boek van Olauda Ewquiano, dat gezien wordt als misschien wel de belangrijkste zwarte bijdrage aan de strijd voor afschaffing van de slavernij. Geboren in Nigeria, op zijn elfde tot slaaf gemaakt, kan hij zich tenslotte vrijkopen en richt in Londen in 1787 'Sons of Africa' op. Afua Hirsch geeft deze mannen weer een plek in de geschiedenis.

Zwarte mensen zijn niet alleen slachtoffer van de geschiedenis, ze zijn ook actoren van verandering. Zo vermeldt zij dat er meer dan tweehonderd maal kamikazeachtige slavenopstanden plaatsvonden op zee. Wie zich door Afua mee heeft laten nemen, kan het boek niet tevreden dichtslaan. In het laatste hoofdstuk 'Door of no return' beschrijft ze het ongemakkelijke fenomeen dat racisme door vele, ook progressieve mensen, onderschat of ontkend wordt. 'Ras bestáát, als doorleefde ervaring, als basis voor de ingrijpendste economische en maatschappelijke veranderingen in onze geschiedenis. Kleur bestaat ...' (336). Afua is een waardevolle stem in onze multiculturele werkelijkheid.

— Rob van Essen

18 januari
Oecumenelezing 2019

Frits de Lange, hoogleraar Ethiek aan de PThU, over 'De pelgrim als paradigma: een gelukkige greep?'. Hoe verhoudt de persoonlijk pelgrimage zich tot de gezamenlijke tocht? Hoe onbevangen is de pelgrimage die aangezet wordt door 'heilige onrust'? En hoe verhoudt die inzet zich tot gerechtigheid en vrede? Lezing, gesprek, vesper van 15.00-18.00 uur, Geertekerk Utrecht; € 15 / studenten gratis. *rvk@raadvankerken.nl*

19 januari
Gave Jongerenfestival

Tweede festival voor jongeren georganiseerd door Stichting Gave. Een multiculturele ontmoeting tussen Nederlandse en vluchtelingenjongeren met muziek, spel, sport en lekker eten. Alle jongeren vanaf 15 jaar die zin hebben in een multicultureel feestje zijn welkom. *www.gave.nl*

20-27 januari
Week van Gebed

Thema: 'Recht voor ogen', gebaseerd op Deuteronomium 16:10-20. Gods voorschriften daar over festiviteiten gaan als vanzelf over in de opdracht niets anders te zoeken dan het recht. Voor christenen in Indonesië is dat geen vreemde combinatie. Zij bereidden het materiaal dit jaar voor. *www.missienederland.nl/weekvangebed2019*

26 januari
Geloven in mensen

Werkconferentie over armoede en schulden in de Christelijke Hogeschool Ede voor iedereen die zich inzet voor mensen in armoede en/of schulden vanuit kerk, parochie, diaconie of organisatie. Een dag vol inspiratie, ontmoeting, verrassende sprekers, praktijkvoorbeelden en tips over hoe je betrokkenheid dichtbij mensen in nood invult. Niemand hoeft tekort te komen, als we de krachten weten te bundelen. *www.geloveninmensen.nu*

8 februari
Weg met zending(?)

Hoe moet zending er vandaag de dag uit zien. Gaat het om aanpassen van onze structuren en systemen? Of moet zending verschuiven van organisaties naar de lokale kerk? Of gaat het om een radicale heroverweging van we verstaan onder zending en haar praktijk? Lezing van dr. Paul Bendor-Samuel uit Oxford en reactie door Kathleen Ferrier, daarna diverse workshops. 13.00-16.30 uur in Veenendaal. *zendingsraad.nl*; *www.missienederland.nl*

1 februari – 5 juli
Leergang Kerkelijke Inburgering

Welke situatie treffen buitenlandse missionarissen in Nederland aan? De Leergang Kerkelijke Inburgering beoogt buitenlandse missionarissen bekend te maken met de geschiedenis en actuele situatie van religie, kerk en missie in Nederland. Zes vrijdagen in Nijmegen. *zendingsraad.nl/agenda/664/leergang-kerkelijke-inburgering*

TussenRuimte 2019/1
Europa gespiegeld

2018 was het jaar van twee grote Europese kerkelijke en missionaire conferenties: 'Hope for Europe', georganiseerd in Tallinn (Estland) door de Europese Evangelische Alliantie, en de (oecumenische) assemblee van de Conference of European Churches, gehouden in Novi Sad (Servië). Ook was er de wereldwijde Wereldzendingsconferentie in Arusha (Tanzania).

Welke thema's kwamen in de conferenties aan de orde en zijn daarin verschillen te zien tussen Europa en elders?

Deze vraag willen we ook breder trekken: welke thema's spelen er momenteel in Europa in kerk en zending? En hoe gaat men elders met vergelijkbare zaken om?

In het maartnummer van *TussenRuimte* bespreken we enkele van deze onderwerpen vanuit Europees perspectief. Daarnaast belichten we dezelfde onderwerpen in een parallel artikel vanuit het perspectief van een ander werelddeel, als een 'spiegel' om aan het denken te zetten.

Heilzame presentatie

Steeds meer kerkleden zijn in hun omgeving diaconaal betrokken bij mensen die extra aandacht, zorg of hulp nodig hebben. Is deze presentatie ook heilzaam voor henzelf en hun kerk? Dit onderzoek legt het vergrootglas over hun ontmoetingen en ervaringen.

paperback | 9789023955009 | € 32,50

Sporen van God in het dorp?

De kerkbanken worden leger, de predikant werkt in twee of meer dorpen, en wie wil er in de kerkenraad? Die overlevingsvragen kunnen veel aandacht vragen. Dit boek biedt aanzet om vanuit een ander perspectief naar de rol van kerken in het dorpsleven te kijken.

paperback | 9789023952183 | € 14,99

Zeg het tegen God

Vanuit de Bijbel weet Luigi Gioja je te inspireren om (meer) te bidden. En hij geeft aan bij het bidden op het volgende te letten: hou het kort, hou het simpel, doe het vaak en wees echt.

paperback | 9789043529778 | € 17,99

Nieuwe theologische uitgaven

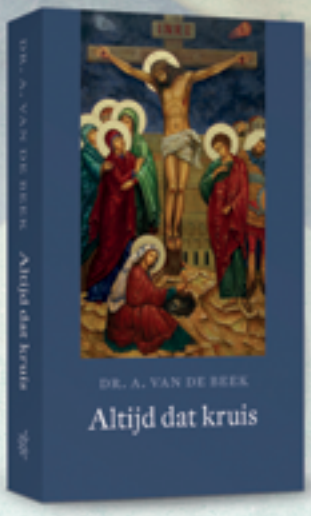

Altijd dat kruis

In de christelijke theologie gaat het om Christus en Hij is in deze wereld het meest zichtbaar aan het kruis – daar leren we God kennen. Van de Beek wordt niet moe om dit steeds weer aan de orde te stellen.

€ 12,99 | paperback | ISBN 9789021170626

Het christelijk geloof

Een eigentijdse introductie

Dit boek wil helderheid verschaffen over een God die *onvoorwaardelijke liefde in volmaakte vrijheid* is. Een bevrijder pur sang: de God van de Bijbel en de God van het christelijk geloof.

€ 24,99 | paperback | ISBN 9789029728157

Raak de wonden aan

Over niet zien en toch geloven

Halík richt de ogen van gelovigen op de wonden, die van Jezus en die van de wereld. Het verhaal van de ongelovige Thomas is daarbij zijn uitgangspunt.

€ 19,99 | paperback | ISBN 9789023954170

Bestel deze titels bij www.boekenwereld.com. Ook in de boekhandel verkrijgbaar.